

МОЛОДНЯК

П 74416

К 5516

1

О І Ч Е Н Ь 1930

МОЛОДНЯК

50

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280729

0

**ПРИЙМАЄТЬСЯ на 1930 рік
ПЕРЕДПЛАТУ**

**КОМСОМОЛЬСЬКІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ
КУЛЬТОСВІТНІ УСТАНОВИ, КЛЮБИ, ВУЗ'и, ШКОЛИ,
ЧИТАЛЬНІ, ВСІ ПОВИННІ ПЕРЕДПЛАЧУВАТИ**

МОЛОДНЯК

**літературно-мистецький та громадсько-політичний ілюстрований журнал-місяч-
ник, орган ЦК ЛКСМУ**

**РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ
ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ:**

Літературно-художній (оповідання, романи, повісті, п'єси, нариси, етюди,
переклади з новин чужою мовою літератури, поезії).

Літературно-критичний (статті, розвідки, літературні портрети).

Суспільно-політичний (статті, нариси, огляди).

Сатири й гумору (фейлетони на літературні теми, пародії, шаржі, літ-
умішки).

Театр, кіно, образотворче мистецтво.

Побут (статті, нариси, листи з периферії).

Хроніка літературно-мистецька (закордонна, столична, провінційальна).

Серед книжок та журналів.

**МОЛОДНЯК
МОЛОДНЯК**

**виходить щомісяця (1—15 числа
на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.)**

**продається у всіх залізничних кіосках
Контрагентства Друку на Україні.**

На 1 рік 4 крб. — коп.
На 6 міс. 2 крб. — коп.
На 3 міс. 1 крб. 10 коп.
На 1 міс. — крб. 40 коп.

Ціна окремого № (в роздрібному продажі)—50 коп.

**„МОЛОДНЯК“ разом з щоденною газетою „КОМСОМОЛЕЦЬ УКРАЇНИ“—
80 копійок на місяць (пільгова ціна).**

**ПЕРЕДПЛАТУ НА „МОЛОДНЯК“ РАЗОМ З „КОМСО-
МОЛЬЦЕМ УКРАЇНИ“ МОЖНА ЗДАВАТИ ДО ВСІХ
ОКРУГОВИХ ФІЛІЙ ВИДАВНИЦТВА „КОМУНІСТ“.**

**АДРЕСА: м. ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, 24,
В-во „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“**

ДО ВІДОМА АВТОРІВ:

1. На рукописові обов'язково ставити справжнє прізвище автора і точну
домашню адресу. 2. Рукописи до редакції треба надсилати чисто пере-
писані од руки або на машинці на одному боці аркуша. 3. В рецензіях
на книжки, крім назви й автора, треба зазначати видавництво, рік ви-
дання, тираж, кількість сторінок і ціну. 4. Неприйняті рукописи, менші,
як на половину друкованого аркуша, а також рукописи, що ухвалені
до друку,—редакція не повертає.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

О. БОЙЧЕНКА, А. КЛОЧЧЯ, П. ЛАКИЗИ
С. ЄВЕНТОВА, П. УСЕ҃КА

$\frac{1}{(37)}$

59 68
СІЧЕНЬ

1930

ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харполіграф“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків, вул. К. Лібкнехта, 13

МИКОЛА ШЕРЕМЕТ

БАДЬОРІСТЬ

(П о е м а)

I.

Пишу листа.
Сьогодні цілу ніч
шуміли журно так ялинки.
Пишу тобі, і радісно мені,
що хоч листом я
через ґрати лину.
Привіт усім! Партійцям у цеху,
з запальними очима—Комсомолу,
йому завжди, аж поки не умру,
моє найперше, найтепліше слово.
Я так чекаю, вранці, під дверми,
підняти теплу ще, в конверті звістку...
А ми, у камері, ждемо зими,
учора стала Висла.
І всі прокинулись, так вітер скаженів,—
всю ніч збиралося на хвищу,
оде вдягнулися і знов лежим
хоч за вікном не чути хвиль вже,
Нас п'ятеро, дівчаток-каторжан,
нам засудили сорок років!..
Але ніколи безпросвітній жах—
не подолає,
не уб'є в нас
спокій!

Ніколи він
не зціпить нам уста,
не затамує пісню камінь...
І кожен день
почне лиш розсвітатъ
ми захлинаємось книжками.
І забуваємось у витівках химер,
і тихо так в в'язниці нашої...
І тільки Маня робиться, як смерть,
і все частіше, кров'ю кашля...
Привіт усім, подруго дорога,
стискаю ваші молодечі руки!
Коли б хоч трохи передати вам
палкого серця незрадливий стукіт.
І те чуття, що напуває всю,

що повинню заповнює простори,
що, наче прапор, гордо я несу,
що зветься в вас—бадьорість!

II.

Ти знаєш:

соромно сказати,
(хоч ви усі тепер далеко),
що як безумно це,
як легко,
марксистами себе назвати,
знання своє
кінчивши
«Маніфестом»,
і десь, між Гаршиним,
засунувши

томи...

О люба подруго,

о мила сестро,—
це винна я,
це винні ми.

Це винні іграшки,
гуртки,

розмови,

це винно «ніколи»

і вдень,

вночі,—

коли б ти знала,

як звучить

над Вислою велике слово!

І скільки мужности,

вогню

воно дає,

і що там каторга моя жорстока!

Мені здається,

усього, що є,—

я не збагну за 14 років...

На черзі—

альгебра,

історія,—

книжки

під подушкою все ростуть

горою...

сама не знаю,

що зі мною?

Неначебто

тягар

важкий,

якась провина

давить,

душить...

І я зриваюся у пітьмі чорній,

врізаюся у нетри формул,

при світлі тмянім каганця.

Тоді:

безвихідним квадратом,

ввижається кутузка ця.

І я заплуталась

в петлі парабол,

і конусом

на ліжко пада світ...

А іноді, здається, узяла би

і обійняла цілий світ!

Так сил багато в грудях

і простору,

подруго мила,

коли б знала ти:

як жадібно читається історія

поразок,

перемог

і боротьби!

Я вся тремчу, як лава стигну:

карета, північ і жандар...

У шубку кутається Фігнер...

Суддя, захисник, господа...

І слово сміле, слово горде—

холодні леза двох штиків;

позаду, од копит екскурта,

шматками вгору, сніжний біль.

На обрії—сильвети шпилів,

мовчазний у тумані дзвін.

Карету тихо пропустили

і зачинився равелін...

Похмурі, бородаті лица,

з чолом піднятим гордії жінки...

Коли ж на мене подивиться:

весела,

в шкірянці,

з блакитними очима

номсомолка,

така, як ти,
така, як всі,—
а може...
через років сім—
зігнуь,
пожовкну?..

Бо довго ждати чотирнадцять років,
бо мовчазні,
похмурі
мури...

Та ні!
Не зломлять і жорстокі
фашизму польського тортури!
Бо мрії дівчини,
моя снага,
думки,

такі, як в вас,
палкі народівільці!

Од вас
дістала впевненість руки,
і мò для кого стала вбивцею...
Як учениця, що йде на іспит,
клянусь жадобою в мені знання:
із мене вийде гарна комуністка!

Немає дня,
нема години,
щоб я—без книжки,
і тільки сум бере
і клята злість:
що мало книг
(хоча на ліжку,
на підвіконні,
на стільцях—їх скрізь!)

Що я не встигну усього пізнати,
а скільки б треба прочитати книг!
Книжки, книжки!

Сестру
і брата,
як вас, ніколи не любила їх!
Дивлюсь в вікно.

Закута снігом Висла,
а в далені
туман,
туман...

Неначе Фауст

від жадаби знань,

шукаєш:

де написано

на всі питання відповідь ясну,

і хто мені подати б міг пораду?

Та за вікном—

снігова каламуть,

крізь чорні та вузьенькі ґрати.

І тільки десь на дні,

під серцем неспокійним

(нехай сніги і холоди на дворі)

як кров моя,

що мене не покине,

як ласка,

як тепло—

бадьорість!

III.

«Глупим дається радість,

Нежним—всегда печаль.

Мне никого не надо,

Мне ничего не жаль»...

Невірні,

самовпевнені

рядки,—

а ви із них

зробили знамя,

своїх юнацьких, радісних років,

прийняли сповідь хулігана.

хто з нами не зумів іти,

кому життя—

одспілий колос,

а нам—

пора лише рости

і наливатися

під сонцем Комсомолу!

Я розумію смуток і печаль,

як інколи потрібний дощ...

Та чи потрібно,

і на що

Сьогодні про нудьгу кричать,

життя безглуздістю картать,

обвинувачувать епоху?

Товариші!

Коли б хоч трохи,
зернятко,
крихітку
мого чуття

передала вам!..

Я змогла б
по-старому з'єднати лави,
моїм чуттям,
що вистачить на всіх,
моїм ліризмом,
більшим, ніж Єсенін...

До вас

тягнуся із останніх сил,
щоб зрозуміли, що ростем ми!
Що найсильнішим і казковим краєм
встає невиданий іще СРСР.
Ім'ям майбутнього

жорстоко я караю,
хто з батьківщини робить Англетер *).
Кому рятунок—зашморг самогубця,
кому учителем—хвилевий настрої...
Я думаю—

хто віру губить,
із батьком,
братом
враз

рви!

Подруго дорога!
Пробач за різкий тон,
не думай, що тебе повчаю;
сама не знаю,
хто дав право
нотації читати,—
хто?

Але скажу:
я дуже рада,
що просиш у мене поради.
Ти пишеш:
коло 100 на місяць,
(на фабриці одній ткачиха)
життя твоє—

ти кажеш—
вихор
з катушок,

ниток
і трансмісій.
Що ніколи
угору глянуть,
удома діти,
чоловік...
Але, чомусь,—
сама не знаю,
з грудей моїх
до тебе
крик.
Що ти ні слова про ячейку,
про фабрику, товаришів...
Неначебто,
у тебе
ще є
цікавіше за них—
скажи?
Боюсь про тебе різко я подумать,
товариша найкращого картати.
Але так
важко,
сумно
про інше, крізь рядки читати.
Бо знову,
нібито в запіллі,
читаю я ворожий шифр...
Ти не пиши,
що ясно, вільно,
у тебе зараз на душі.
Що скрізь і всюди—
тиша,
спокій,
працює фабрика,
гудуть гудки...
Мені ж здається,
що немає току
в твоїх словах,
в твоїм житті.
Проклятий
і ворожий «спокій»!
Прокляті
«тиша»,
«все без змін»!
Це ніч на фронті,

коли хорий, змокий,
чекаєш на кінець один!
Це довга,
без кінця
задуха,
коли потрібний для дихання грім.
І люди сонні
сунуться, як мухи,
з бажанням:
сонце б згинulo вгорі!
Це сховане
в шухлядку щастя,
чотири стінки,
верх
і спід.

це те,
що ми звемо міщанством,
це те, що затуляє світ!

IV.

Не виправдовуйся,
і не гукай в минуле,
як у тучний,
святковий дзвін:
що ми—
не одливали кулі,
не заряжали карабін.
Що нам,
у сивому тумані,
із-під навислих
чорних
брів,
із одрізана
дулом
п'яним,
про смерть
ніхто
не говорив.
Що на балаю
кінця
і слави,
ми—терпеливий,
зайвий
гість;
з бійцями, щоб посісти лаву—

з'явитися
на років
шість,
нам треба б
у життя
раніше...
Тепер, мовляв,
для нас безусих
лишилися:

крамниці,
ВИШІ,
аптеки,
біржі,
й таке інше,
що у лапках,
звемо ми «фронт»...

Чому, не знаю,
а боюся,
що залишаться осторонь,
коли прийдеться іти в наступ,
безусі ці ентузіясти...

І в ніч холодноу,
коли змерзне,
заради хліба півшматка,
як непотрібного,
жбурне нам,
він комсомольського
квитка.

Тебе б я
лаяла подруго,
тебе б
і тих товаришів,
що слово випадкове «туга»
хотіли б

КСМ

пришить.

Але це—
хвиля тільки,
настрій,

це піна піниться
і б'є об мол.

Я уявляю собі часто:
не Висла то шумить,
а Комсомол.
І наче знову—

гомінливі збори,
і я, як завжди—голова,
і ми усі—
веселі і здорові...
Це б сумувать мені,
коли б могла,
коли б на серці не було запалу...
Біжать,

неначе тижні—
роки.
У камері п'ятнадцять кроків,
туди й сюди...
Та не замало,
цієї площі,
щоб пізнати світ,
і побувати
скрізь
і всюди...

Ви знаєте,
мені не 20 літ,
а сто,
чи двісті,
може,
буде!

І я, здається, бачу те,
чого ви ще
не знаєте і досі:
мені видніше, як ви ростете,
які могутні ви—
і цього досить.

Тоді я мрію.
Довго так,
як зачарована, очима стигну.

І от,
з туману,
постає мета —

в країні сонячній —
нова людина.

І як сліпа,
я помацки дивлюсь
на стан її,
на очі, губи.

Вона так само
ходить,
любить —

я мрію пізнаю свою!

Од віку виплекану,

вистраджану

мрію.

відколи людство бореться за ню,

за крихітку,

що серце гріє,

що обіцяє вибухнути вогню.

що не дає нидіти грудям,

на каторзі,

на розстрілі,

в пітьмі.

Яку, мов скарб,

передавали люди

нащадкам найщасливішим своїм.

Яку всотали в себе комсомольці,

величезне плем'я

радісних

віків,

разом із невичерпним сонцем,

разом з буянням негномонних сил.

Що перейде новій людині,

і та її сильніш повторить.

Чуття, яке ніколи не застигне,

не зникне,

не спаде —

бадьорість!

XI—XII 29.

МАТЕ ЗАЛКА

В КОРОТКИХ РИСАХ

В дорозі, в поїзді він ясно собі уявляв, що все йде поза його бажанням і не так як він заздалегідь намалював собі подію, як він обміркував її до найменших дрібниць. На думку спало порівняння: наче його воза понесли коні, і несуть, несуть проти його волі. Але й це порівняння майнуло кудись, і він не міг зібратися з думками, не міг як слід визначити свого душевного стану.

Він їде просто з в'язниці. Після восьми років. Без амністії. Пожадливо дивилися його очі на давно небачені речі й людей. Вуха, мов сплутана антена, ловили уривки розмов і життєвого шуму. Він п'янів від пахощів, що їх давно не чув, занурившись в них мов п'яний в калюжу... Все сповнювало його безтурботністю і невиразними спогадами... Але суворе його обличчя та чорна, важка голова ховали від людей, що сиділи навколо його, душевний стан.

Він дізнався про все раніш. Старший наглядач ще за тиждень сповістив його при всіх і поспішив продати йому, той, вже досить приношений костюм, що зараз на ньому.

Без жодних в'їдливих зауважень, із захованим хвилюванням він отримав у конторі документи. А коли залишив контору і вийшов на вулицю, його зустріло літнє сонце. Вирування міста збило його з пантелику, закрутило і зробило маленьким у власній уяві.

Коли він засунув «літер» у віконечко залізничного урядовця, той відповів:

— Вечером, пів на дванадцяті.

До смерку він вештався навкруги станції, наче боючись відійти далеко. Стояв біля вітрин крамниць. Думав про сестру, ще про маленького небожа. Але подарунків не купив. Вирішив: у селі найкращий дарунок—гроші...

Ранім ранком, коли сонце золотило тільки підніжжя дерев, що пробігали повз поїзда, підїхали до зупинки. Це був невеличкий степовий полустанок. Тут залізницю перерізувала соша, що густо поросла обабіч затінними акаціями. Станційний сторож сонно махнув заялозеним зеленим прапорцем машиністові, і, порушуючи хвилинний супокій, поїзд зі скреготом рушив далі.

Декільки хвилин він стояв на засипаній річним піском платформі. Потім уважно придивився до сторожа: це була нова, не тутешня людина.

На соші він не зустрів нікого. Мабуть о цій порі всі вже були в полі. Літня вранішня тишина приємно його відсвіжувала.

Йому здавалося, що край села з'явилися нові, раніш небачені будівлі. Це знов нагадало йому часи, відбуті у в'язниці. Його село було на дві години, коли не більше, ходи звідсіль.

— Піду спочатку до сільського писаря, зареєструюсь, так у посвідченні сказано.

Він повинен був приїхати сюди. Це його маршрут. Рідне село. А звідсіль він може їхати куди завгодно, за винятком декількох міст. Ну, та він...

Там, де соша повертала до ріки Тіси, він зупинився. Згадав, де має бути стежка, що веде найкоротшим шляхом до села. Перескочив рів, але стежки не знайшов. Нема стежки.

— Ех, мабуть, багато дечого тут змінилося,—подумав він, та зробивши два-три кроки натрапив на стежку. Засміявся.

— Так, багато чого повинно було змінитися, а виходить не так.—Посмішка його стала іронічною.

— Так, все лишилося по-старому...

Стежка йшла між панськими маєтками і селянськими ланами. На ланах видно було людей, занурених у працю. З правого боку слалися маленькі, вузькі смужечки, а ліворуч великі квадрати. З-за квадратів, серед купи дерев, виглядали червоні дахи маєтку.

— Все по-старому,—сказав він, ще раз замислившись, але із забутою посмішкою на губах.

У 1914 році він востаннє був тут. Поїхав звідси в далекі краї... бойовим селянським хлопцем. Молоду дружину лишив... і невеличкий клопоть землі, ось тут, з правого боку, дуже невеликий.

Дружина ще підчас війни вмерла. Вона з російським полоненим зв'язалася... хотіла аборт зробити... Загинула жінка. Він про це довідався з листа, що був надісланий з Сибіру. А потім закрутилося...

В жорстоких боях бився інтернаціональний полк... Проти чехо-словаків. Командир полку, що був раніш капралом, селянин, міцно тримав полк. І де цей полк тільки не був: від Уралу до Чорного моря, від Волги до Дніпра...

Чого він тільки на бачив. Були і молодецькі червоні кашкети, і босі ноги в стременах... Чого не було... служили за карбованці. А потім творили небувалі хоробрі подвиги у боротьбі за світову революцію. Де ці полки?.. Розсипався полк...

З карантину його повели просто на офіцерський польовий суд. Знайшлися зрадники. І ось тепер минуло вісім років. Одсидів.

Вряди-годи одержував з дому листи. Навідувати не приїздили: не було грошей на дорогу і йому це було непотрібно. У в'язниці навчився добре шевцювати.

Тихо і холоднувато в канцелярії сільського писаря. Писар—людина нова і його не знає. Каже: «Приходьте завтра, все буде зроблено».

Знайома вулиця. Ось повертати в завулок. Двір обгороджений старим, похилим тином. В дахові дірка. Солома зіпріла, сіра. На дворі хлопчик з упертим поглядом. Зупинився перед ним:

— Хто вдома, малий?

Сестра-вдова не пізнає його одразу. Радісно скрикує. Він заспокоює її лише після того, коли обережно причинив двері.

— Приніс тобі подарунок. Знаю, любиш... Ну, не плач, не плач... Ба-
чиш, я ж не мертвий.

Вечером біля воріт зупиняються люди. Два чоловіки відчиняють хвірт-
ку. Батько каже:

— Товариші навідати прийшли.

Повагом розмовляють. Питання тонуть у мовчанці. Сам він нікого ні
про що не запитує. Вони продовжують говорити. Батько дуже радий. І на-
віть ніби гордиться.

— Гроші твої дуже вчасно наспіли. До осені треба дах перекрити,
треба корову купити. Та й борги є. Податки великі.

Пізно вночі батько ховає в скриню у найглибший куток декільки раз
перелічені гроші. Сестра, після того як світло загасили, каже:

— Завтра підеш замість мене... ми на поденній у панів... у мене попе-
рек болить... та ще й до того я вагітна.

Встають удосвіта. І, хоч камінчики потрапляють під ноги, хоч між
пальцями неприємно щемить від уранішньої роси, він іде босоніж і не від-
стає від батька. Люди, що з ними зустрічаються, здаля його впізнають.
Звістка, що він повернувся, вже облетіла село.

За сніданком, під деревами всі хотять до нього сісти ближче. Він по-
вагом жує шкуринку хліба. Інші теж їдять мовчки. Ніхто не розмовляє,
але за тишою причаїлась цікавість.

— Я й не запитав, батьку,—починає він затримуючись,—а скільки ж
ми одержимо за день?

Батько відповідає не швидко. «Та й питання яке чудне видумав»—мор-
щиться старий.

Молодий парубчак з лукавими оченятами загонисто відповідає:

— На тютюн вистачить.

— Ще й лишок буде—підтримує жартома другий.

— А чи великий лишок?—питає він, зриваючи травину.

— Та на сірники вистачить.

— Тоді живем. Не біда.

Хтось регоче високим конячим іржанням.

Він не посміхається. Уважно обертає круг вказового пальця довгу
стеблинку й уперто дивиться в землю.

Люди підсідають до нього ще ближче, щоб можна було говорити зов-
сім тихо, навіть пошепки...

Оце і все, що можна сказати в коротких рисах про чоловіка, що повер-
нувся додому.

Переклав з російської Ст. Крижанівський.

Л. СМІЛЯНСЬКИЙ

МЕХЗАВОД

(Повість)

— Євгене,—промовила Воронівська до брата, складаючи місцеву газету,—як ти думаєш: чи можна тебе віднести до категорії контрреволюційних шкідників?

— Я думаю, навіть переконаний, що...

Але, щоб виграти час на відповідь, Воронівський повільно поклав тісточко до рота, ковтнув простиглої кави, потім повторив цю процедуру ще раз.

— Я переконаний, що...

Але тісточко й кава не зарадили. Зав. матеріального склепу мехзаводу, Воронівський, не зміг відповісти й на цей раз на лукаве й грайливе запитання своєї сестри, «найавантурнішої в світі дівчини», як він про неї думав. Тоді він вигідно вмощується на канапі, відкинувши голову на спинку, а одну ногу поклавши на стілець. Так полюбують сидіти люди товсті й ледачі.

І в цю хвилину його обличчя швидко мінілось, немов миготіло різними настроями, підшукуючи відповідної формули, щоб задовольнити питання сестри.

— Ні,—сказав він,—нарешті,—ти неправильно запитала. Ти запитай в іншій... м'ягшій формі...

— Добре, згодна. Припустімо, я запитаю тебе—чи справді ти активно чужа радянській владі людина?.. Чим ти на це відповіси?..—Справа, бачиш, не така проста...

— Знаю, що не проста... Власне, я хотіла тобі сказати, що на залізниці нещодавно викрили гнійник і що сьогодні оголосили в пресі про виконання присуду над головними шкідниками...

Воронівський скочив на ноги.

— Ну, й що ж що їх розстріляно!.. Чого це має мене обходити?.. Вони дістали те, що заслужили...

Він знову сів на канапу.

— Коли б ти приглянулась до справи цього гнійника на залізниці, то побачила б, що вони, оті так звані «шкідники», власне, є ніщо, як дурні з порожнісінькими головами...

— А мій мозок відмовляється думати по-твоєму,—вставила фразу дівчина.

— Ти поміркуй,—продовжував Воронівський,—поміркуй з перспективою так, як уміють думати більшовики... Припустімо, засуджені шкідники виробили, за прикладом радянської влади, свій плян, цебто плян своєї контрреволюційної організації, що править за агента якоїсь імперіалістичної держави. За цим пляном вони мають, скажімо, за перші два роки підготувати

повстання,—це їм щастить зробити. Других два роки за їхнім пляном треба віддати на переведення нової громадянської війни за допомогою інтервенції капіталістичних держав. І це їм щастить зробити. Знайдуть вони якогось старого трухлявого «великого князя» і зроблять з нього царя, або просто створять буржуазну республіку. Візьми на увагу, що вони це зроблять за перші чотири роки. Але вони мусять плянувати й далі... Що станеться за дальші рік—два?.. В цих роках—рішучий момент. Хто засміється останній?.. От—питання!..

— Інтересно,—вигукнула весело Зіна.

— Ти маєш рацію,—надзвичайно інтересно!.. Так от, за третю дворічку—я певен—всі вони з своєю республікою чи царем полетять к чорту. Це неминуче... Бо нехай у людини буде голова, як баня на дзвіниці Івана Великого, а все одно вона не зможе уявити, щоб якийсь модернізований Ноїв потоп міг знищити те, що більшовики натворили років за десять. Треба знищити сьгоднішні закони—це не важко. Треба знищити сьгоднішний світогляд і етику мас—це набагато важче; треба вирізати до голови десятки мільйонів людей, разом і старих, і дітей, і жінок—це неможливо: жодна армія цього не наважиться зробити; нарешті—треба якоюсь надприродньою, чарівницькою мітлою змести з однієї шостої частини землі розпочатий соціалізм,—а це вже смішна... утопія!..

Дівчина засміялась:

— Знищити соціалізм—це на твій погляд є утопія... Я не знала, що з тебе зробили на заводі завзятого комуніста.

— Дуренька—я навіть не соціаліст. Але я переконаний, що в наших конкретних умовах реставрація буржуазної країни—утопія... Цебто—лише мрія... І от цю нездійсненну мрію беруться перетворити в життя!.. Яка підлота!.. Убогі, мерзені розуми!.. За це вони гідні розстрілу!..

Він скочив і забігав по хаті. Дівчина дивилась на нього здивовано. Слідом за братом пробігав ледве вловимий вітрець і їй чомусь здалося, що то—братова мрія невідступно шугає за ним... настигаючи. Він розмахував однією рукою в повітрі (друга була в кешені) і вигукував уже сам до себе.

— Це ж божевілля!.. Це значить розігнатися з висоти Карпатів і вдаритись лобом об залізобетонну загату Дніпрельстану... Це значить більше, як за десять років не порозумнішати й на мизинну пучку... Нещасні цуценята!.. Ну, війна... ну, кров, але ж знову все одно... соціалізм... і комуністи!..

Він сів був на канапу, але зараз же знову скочив.

— То значить, Євгене, сісти собі на м'який канапі й сподіватися на мрію?..

— Не сподіватися на мрію, а жити мрією... До цього часу і в усякий час одна половина людства живе дійсністю, друга—мрією. Потім міняються, як скажімо, це трапилося в Росії: перша живе мрією, а друга—дійсністю. Адже ж не всі пригноблені були активні підпільники—останніх був незначний відсоток, а то всі—мрійники, що ні на що не сподівалися за свого життя. І серед них були великі люди!.. От і я—мрійник... На чорта мені соціалізм—він зруйнував мою дійсність... Але я не блазень, щоб своїм черепом руйнувати мури радянських електровень. Я руйную душу будівників со-

ціалізму!.. Що з того, що ти зважився бути розстріляний за підлив радянського будівництва? Ти шашелем вповзи в душу гегемона, ти підточи її так, щоб він сам по порожніх буднях розгубив віру в самого себе!.. Ти собі маленький і непомітний, але хоботок у тебе гострий і міцний — ти собі мріючи підточуєш день-у-день заповідні скрижалі великого й дужого гегемона... аж поки він не побачить поперед себе мерзенну порожнечу... Тоді ти його доточуй до решти, щоб він валявся безсилий, наче скажений, коло твоїх ніг... Цебто вчорашній диктатор — розумієш?! Лише вчора він тебе вилаяв міщанином... обивателем, але він не побачив, що і в тебе є мрія, хоч і нездійснена — він помилився в твоїй байдужості й бажанні лише щоденної невеликої втіхи, а ти його вже давно підточуєш... Він з своєї височини раптом гепнеться коло твоїх підшов, а ти лише радітимеш: «А що—я ж казав, що то все нісенітниця — тепер маєш!..» Зроби так, щоб він, як зацькований звір, скажений з безсилою ненависти. А ти хай собі й міщанин, зате ти смієшся... Ти тільки горьківський чижик, але в радянських умовах і ти смієшся мріючи, а він диктатор — з пінявим ротом коло твоїх підшов... Міщанин регочеться!.. Ха-а... Міщанин регочеться!..

Уже поночіло. В кімнаті сновигав силует Воронівського. Він бігав з кутка в кут, то пригинаючись, то випростуючи над собою руки, немов його брали непоборні корчі. Серед тиші кімнат раптово проносився лише його поривчастий регіт.

— Сьогодні, — промовила по довгій павзі дівчина, — ти нічого нового не сказав. Все це я вже чула від тебе раніш. Колись ти був знаменитий архітект нашого міста, тепер — ти лише завідувач складу на мехзаводі. Це робота не твого фаху, і просто нікчемна. Твої архітекторські проекти тепер нікому непотрібні, вони не відповідають духові доби... Ти — міщанин, ти й будував міщанські будиночки в місті — це твій стиль. Таких будинків рясно в нашому місті, їх де-не-де починають зносити, а натомість ставлять, і швидко ставлять, нові — не такі...

— Ти кажеш правду — я міщанський архітект. Але коли б я будував свої міщанські будівлі тепер, я б робив їх не такі вже... Їх обличчя відбило б інші думки. Адже ж тепер їм залишилось тільки мріяти...

— І підточувати — так?

— Правильно — і підточувати... Гримаса моїх проектів повинна це показувати... Я знаю, що всі ті проекти, які я склав (не з потреби, а за інерцією) за останні роки — все це порохня і непотріб. Я їх закинув і більш не повернувся до них. Я тепер працюю над новим... Моя фантазія створить новий проект!..

— І що ж — це теж буде міщанський дім.

— Ну, звичайно. Але тепер уже інший... Він повинен відбити мою духову істоту. Він повинен стояти проти якогось залізобетонного велетня в стилі доби індустріалізації... Він повинен протистояти цьому велетневі. Але і в ньому, маленькому треба показати усвідомлення перемоги над залізобетоном. І я цього дійду. Нехай це буде мій останній проект. Я зроб-

лю велику модель і надішлю кудись на виставку. Може її побачить людина, що зможе розгадати її таємницю.

— Ти мене починаєш зацікавлювати своєю моделлю,—відказала Воронівська,—я охоче тобі допоможу в роботі. Приймаєш до спілки? Так?.. Ну, й добре. На перший раз раджу тобі не залітати надто високо в своїх мріях—тепер і міщани повинні бути практичними людьми. А тепер покищо працюй собі над своїм проектом. Я піду. Адже ж я теж щось роблю. Мене тягне до комсомолу. Знаєш, серед комсомольців є надто розумні хлопці. Наприклад, дехто так і каже, що я, мовляв, активна міщанка. Серйозно...

Вона швидко вдяглася і вийшла.

3.

Одинадцять хвилин на сьому... Швидче, швидче, годиннику з нервами бегемота!.. Більше руху й чулості!.. Коли б твоїми стрілками керував людський мізок, що в ньому сходяться найгостріші кінчики найчутливіших нервів,—важкі чорні стріли дифербляту міняли б свою швидкість сто разів на добу. Ну, звичайно, сто разів—не менше!.. Великі, флегматичні... старорежимні стрілки годинника на пожежній дзвіниці! Їх добре видно в просвіті зжовклої вже алеї санаторійного саду з вікна палати № 33. З вікна палати за алеєю санаторійного саду, за гінким корпусом пожежної дзвіниці видно ще нервовий червоний прапорець—там з зелено-сірої цегли зводять камінярі шостий поверх будівлі для штабів дивізій і корпусу. Рухливий прапорець над майбутніми стінами червоних штабів!

Швидче, годиннику, швидче!..

Лишилось цілих двадцять сім хвилин. Треба чекати. Це нічого, що з вікна не видно самої вулиці—кам'яний мур санаторії ховає від очей пішоходи. Але хто ж не відчує за цим муром, на пішоходах передвечірнього руху осіннього міста! Ну, ось, напевне, під садом санаторії плывуть асфальтом десять або п'ятнадцять бухгалтерів, рахівників і касирів. У кожного в правій руці граційний стек, в лівій—дружина, попереду двоє, троє або семеро малих—граються на пішоході... Загалом—цілим виводком!.. Моціон—не розкіш, а «залог здоров'я»... За садом на розі, безперечно, сидить хлоп'я-чистильник. Його праця—найгірша праця: підчищати всякий бруд без розбору... Лишилось ще п'ятнадцять хвилин. Очевидно, десь тут же на пішоході стоїть, простягаючи руку, колишній полковник. «Єго високородіє» почуває себе прекепсько: бухгалтери не подають ні чорта. Тоді чоловік «воєнного звання» переходить на другий бік вулиці, здимає з себе залізну табличку «Подайте старому полковнику» й вішає її знову—другим боком; тепер уже він не полковник; на табличці: «Не откажите старому рабочему-изобретателю». І от підбігці йдуть пішоходами студенти: десь недалеко інтернат. Вони не бачать бухгалтерів на моціоні, полковників; їм не потрібно чистильників чобіт. Вони радо всміхаються кожним молодим вродливим очам, що випромінюють енергію, завзяття й потужність. Сонце десь ховається за мурами, але залишає на вулиці свій міцний запах молодого снаги. Ага, осінь... ясна ледве-ледве прозолочена осінь!.. Власне, це студентська весна, бо ж саме восени збуджується

молода сила до буйного зросту й цвітіння. Студені сонячні ранки й прозора блакить, якої не буває й влітку, та ще гурт товаришів (тут не найти епітета)—роблять людину дужою, підносять її творчі здібності й не дозволяють м'язам звисати в безсиллі... Весна—доба втоми, осінь—збуджує творчий запал.

А тимчасом мала стрілка годинника на дзвіниці підкрадається майже до низу. Ще дев'ять... ні, вісім хвилин до шости. Але годинник, напевне, трохи відстає—отже лишилось ще менше...

Не ворухитись, не кривити гримаси... Хвилюватися вадить. Взяти себе в руки, стиснути нерви, немов у кулаці. Уявляються обриси цехів на тихій околиці в сутінку й заросле рудим клоччям любе обличчя нічного вартового заводу. Могутній дід—товариш Яків. Краще заплющити очі, щоб не зник образ могутнього діда, його портрет не відрізнити від портрета старого Льва Толстого. Чекати. Коли ж мала стрілка стане на шість, прийде сестра-жалібниця і серйозно, серйозно промовить: «ідіть... ідіть... товаришу Білолобе в місто... Лікар дозволив на дві години»...

**
*

Дві години... лікар... околиця... товариш Яків... Сестра-жалібниця—хіба вона розуміє, що кращі ліки—товариш Яків... Та й ніхто з них, з цих білих і рудих халатів цього не зрозуміє... Може розплющити вже очі? Певне ще лишилась хвилина до шости—такий годинник! Краще почекати, не дивитись... Бухгалтери... чистильники... еге, товариш Яків сміється... Здається: раз... раз... раз... рр...—ну да, це годинник... б'є... Ура!... На мить промайнули крізь вікна: каштанова алея, циферблат, наче без стрілок і цифр, і нервовий червоний прапорець над майбутнім будинком штабів... Бігти, бігти. На дверях сестра-жалібниця... в білому: «ідіть, ідіть, товаришу Білолобе, в місто... Лікар дозволив на дві години»... і от іще раз циферблат, прапор і—швидко один за одним квартали... Вулиці заповнює шумний натовп... і вже не розбереш, що криється за веселими, сумними, байдужими й хитрими обличчями... Але далі звідси, далі... Тепер—вузькі, нечепурні вулички. Коли ж околиці наші заблищать охайністю і достатком? Сісти б на трамвай, але тут жоден трамвай не будить своїм різким дзвінком спокій, одно-чи двохповерхових домів. Зате скільки тут псів? І які!.. Малі, малісінькі—можна розчавити непомітно для себе підшвою; більші—скидаються на селянських підсвинків і, нарешті, такі, що здаля скидаються на телят. Коли такий експонат лягає поперек пішоходу, гуманна людність поштиво обминає його другим боком вулиці, шануючи, як єгиптяни колись шанували бика Апіса. І лише коли на звороті виникає епізодична постать міліціонера, вся вулиця оживає, проймається відповідною динамікою й однодушністю в устремліннях. Перші відступають форсованим маршем перекупки з яблуками. За ними проносяться веселими метеорами чистильники дошкільного віку і, нарешті, нехотя й незадоволено підводиться кожен з напівлегальних псів, чудово розуміючи, що в даний момент тільки людям чомусь належать привілеї ходити без намордників.

Сонце зовсім уже зникло за камінною непроникливістю мурів і парканів. Тепер відразу виступають з мороку кам'яниці механічного заводу. Але як змінився він за останні тижні! Вже закінчили будувати височенний, з узорами червоною цеглою на жовтому, димар нової електровні. Ось ще можна, поки не стемніло, розглянути нові муровані склепи над вулицею... Але дерев'яний паркан лишився той же—знайомий здавна до останньої клепки, проломини, хвртки... Дерев'яну контрольну будку пофарбовано в жовте, і вона, немов бадьориться, витикаючи свої відсвіжені боки... Ну, от, нарешті!... За цими парканами ходить, злегка припадаючи на ліву ногу вартувий, товариш Яків. Певне, щовечора чекає. Коли викликати варту, треба грюкати кулаком у паркан, коло будки... В щілину крізь паркан нікого не видно. Глухо гуде під важкими вдарами кулака вершкова дошка паркану. Хвилина чекання. Знову. Чиїсь кроки на дворі заводу ступають до будки. Дзвенять ключі на каблучці; дзвінок б'є колодка.

— А Яків тут?... товариш Яків з озброєної варті!...

Ну, звичайно... тут. Сторож відхиляє двері, пропускаючи. Сам іде слідом і знову двір, де між гір з уламків старих машинових частин, могутньо пнеться вгору гіркий бур'ян, де вічно стоїть масний пах мазуту й нафти. Спокійним рядом вростають у ґрунт низькі, присадкуваті корпуси цехів. Тепер обійти будівлі й десь між стінами в бур'яні відшукати старого Якова і далеко (здається—у другому місті) залишився санаторій і пожежна каланча напроти, і прапор над будівлями штабів. А за рогом—кроки. Це дід Яків перевіряє колодки й печаті на дверях корпусів.

— А хто там ходить?...

Це його командирський голос. На розі з'являється постать. Любе обличчя дядька Якова!...

— А-а!...—говорить його засмалене лице, заросле, наче віниччам. За плечима рушниця на ремені, без багнета. Милий дідусь—біжить, трохи припадаючи на ногу, ці кілька кроків. Старість не бере його гарту й дідівська жменя стискає дружню руку, як залізна штампувальна форма шмат безпорадного розм'яклого заліза.

— Думав, ти вмер... справді думав... Це ж уже четверту суботу не було... Ах, капосний малий, которий дядька забув!...

Тепер—кілька кроків від стіни. Приємно сидіти просто на землі в бур'яні. І крізь рослинність старезного обличчя, все ж просотується м'яка усмішка й неприховане бажання розмовляти.

— Ну, говори ж, не гайся, який тебе деспот держав аж три тижні? Звіт? Рапортуй мені, капосний ти чоловіче, де пропадав!... Бо біда тобі буде!...

І обличчя дідове разом набирає серйозного вигляду. Він виймає коробку з-під монпасье, насипає в папірець махорки, потім напівскрутивши цигарку, слинить край паперу і останнім вправним рухом склеює. Минає мовчазна хвилина. Чути, як за парканом на вулиці проходить війська частина. Не чути ні команди, ані пісень. Тільки: храп-храп, храп-храп...

— Лікуюся,—промовляє по хвилині Білолоб.

Старий вглядається в обличчя співбесідникові. Видко, він ще не відгадав хвороби, за яку йде мова.

— Нерви, Якове Яковичу...

— Дурощі, братику мій...

— Ви не вірите?

Над головами шумить крилом сич. Вслід йому дивляться дві пари очей.

— Піймати б!... На опудало... Га? Якове Яковичу...

— Которий сичів на заводі ловить, той сам не вартий сича... Тут, братику, не таких сичів виловляти треба...

— Ogo!...

— Ну-да... Так. А ти не знав? Которий удень літає по заводу, такого сича лови... Опудало з нього роби й народу показуй...

— А хіба завелись?

— Вопрос!... Було б корито...

— Ну й як?

— Ніяк... Самі себе держуть—хіба йому хто потребується...

— А комсомол же?

Старий допалив цигарку й кинув недокурочок, чвиркнувши на нього крізь зуби. Пожував трохи щелепами.

— Комерческий директор—у ньому всі діла... Все од нього... і добре й погане... та він чоловік, которому можна довірить. От він ловить сичів, а все ж ще не впіймав. Є тут двоє—на складі роблять, ну, чисто шахраї... Видать по мордяці... Вже було й наклюнулось про них, а розібрались—нічого не знайшли. Сам коммерческий директор сказав, що нічого... Симплагга старий... Він колись добереться до них... Темне все це, побачимо, що далі буде... Краще послушаємо, що в тебе робиться. Одриваєшся ти вже—цілими тижнями не заходиш, та й інші призабули нас. Писанка де? Теж лікується? Хворалість—притворалість... нас не обкрутиш...

— Не лайтеся, Якове Яковичу, прийде й Писанка, його ось хочуть із комсомолу наладити.

— Значить, одірвався вкінєць...

— А отже й не відірвався. Штуку, скажу я вам, зробив він з колективом нашим. На зборах сказав, що Польща війну нам оголосила і, що мовляв, давайте писатися в армію, щоб на фронт зараз... Ну, а публіка—в паніку... Учаться, говорять, хочемо, а потім будемо воювати... А сам оргінстр райкому навіть збори покинув та побіг скликати надзвичайне засідання бюро райкому нащот війни, щоб поговорити і обсудить... сміха було—не переказать...

І от лице старого поволі брижиться, складається в посмішку, починає труситися, і голосний регіт віддається луною навколо.

І вже немов не дід-вартівий проти Білолоба, а вихлопна труба двигуна, що її вихлопи розлітаються на дворищі заводу.

— Ой, Стюпа, молодець!... Йй-право, молодець він!... Отаке впороти... Війна—записуйтесь!.. Ото так вигадка! Стоючая... Ну, а риганяють його за що?

— Та за це ж... за провокацію.
— Скажи—хай і не пробують...
— Бюро райкому проти нього, та й колектив інституту.
— Та плюйте ви на бюро всякі... Та в морду їх!.. Щоб і душі не лиши-
Кого—Стьопу?!... Та розвалить їх до основанія!... Щоб і душі не лиши-
лося їх там... Нашого Стьопу з комсомолу?! От дурні, от цуценята!... Та
чого ж ви там дивитесь? Подимай бунт, забастовку!.. Давай демонстрацію!
Бий телеграму в ЦК!..

В мороці вже не видно обличчя старого, але він зводиться на ноги, розмахує прикладом рушниці і з-під його ніг погнутий лист заліза відлітає з тонким брязкотом далеко вбік. Бідний старий—не може ніяк вгамуватися. Образили його молодого друга... Швидко переходить до ліхтаря, крутить нервово цигарку, але вона ламається й він кидає її, сердито плюючи вслід.

— Ти мені пришли Стьопу. Щоб завтра вдень додому прийшов—ждати-
тиму. Степана, колись першого комсомольця на заводі,—в шню?!... Та їх
самих добрим мотузком зв'язати та на смітник!... Коли тільки ви попустите
їм, то й не приходьте до мене... Не хочу вас і бачити. Ні, краще знаєте
як? Кидайте до біса свою науку—й знову на завод. Робитимете як і досі ро-
били. Знову будемо сходитись і розповідати, як колись воювали білого...
Га? Справді...

І старий кладе руку на плече своєму молодому другові.

Шкода трохи старого. Він лиш нещодавно працював за столяра на
складних моделях. Та скоротили цей відділ і старому запропонували стру-
гальний варстат деревообробника. Він лише посміявся з такої «милости»: один з найкращих столярів, та йти на стругальний варстат!... Нехай краще—гвинтівка. І він пішов служити в озброєну варту. Та ще й гордий був з того. Якось на зборах партосередку голосно заявив, що з рушницею він боронив свої кордони, а тепер боронитиме соціалізм. А Білолоб і Писанка, що були його підручними столярами й його висуванцями з бригадного учеництва, тепер ходять до нього на варту, і точаться знову під сторожевою будкою давні розмови. Старий воював на «дев'ятох війнах», як він каже, вважаючи війну проти кожного генерала за окрему. Він же воював ще й на японській і останній царській...

— Воєнний стаж, розумієте,—говорить він,—ще побуду на десятій—останній, щоб уже зовсім порішити з білим.

Поволі рушають повз корпуси. Старий оглядає пломби на дверях. Потім сідають на колоді коло будки.

Чи багато пробували лишатись вночі на стихлому, стоячому заводі? Задимлені мури корпусів майже потопають у темряві, що вперто атакує великим колом кожен ліхтар. Тишину порушує приголомшений гуркіт одного далекого цеху з нічною зміною. Але часом його шум затихає й тоді чуги крила кажанів над головою, далекі кроки сторожів і насторожено вухо вловляє шелест трісок і сміття під швидкими лапками полохливих щурів. Моргнеш оком і немов бачиш, як раптом густішає морок, насідаючи на ліхтарі.

В такий час сторожі сходяться до будки, палять цигарки й мовчать. Або лущать насіння й розповідають смішні погані анекдоти, бо вже розповів кожний про себе все, що було й чого не було, встиг повторити це не раз і вже давно всім це набридло й нікого не цікавить. Найліпше орієнтувалися сторожі в змінах штату на заводі. Вони знають кожного з адміністрації на обличчя, на прізвище, усе його минуле, теперішнє й навіть часто, побачивши адміністратора без діла десь на складі, роблять безпомилкові прогнози про його майбутнє. За насінням і цигарками минає для них увесь теплий час, а п'ятьдесят відсотків серед них—неписьменні люди, що не вміють поставити свого підпису, одержуючи в конторі платню.

Цього вечора сторожі чомусь не сходились коло будки. Це ж і краще. Яків Якович цілком одвертий, але довго сидіти не можна. Скоро минає дві години й ліпше не порушувати дисципліни санаторія.

— Значить, Якове Яковичу, боротись до кінця?

— Бийтеся з ними, голуби, щоб аж сипалося з них. Відстояйте Писанку, що б там не було, а потім прочистьте осередок од міщанського накипу... Барішенство і так далі... Та гуртом, гуртом бийте всякого. Без гурту вийде інтелігенщина. До мене приходьте частіш... Нудно мені самому. Приходьте—і поговоримо й порадимось...

Люба, шляхетна людина!... З ним легко й радісно.

Але незабаром восьма година. Кінець. Треба рушати... Дзвенять ключі на залізній каблучці. Важко дзвюкає замок і риплять двері контрольної будки.

Тепер уже вулиці не здаються такі довгі. А на широких панелях сновигає гулящий люд. Та все ж вулиця сповнена молоддю... Скільки облич!... І кожне, немов знайоме, немов вітається по-дружньому. Ех, добру компанію б, та човном... Холодний тепер Дніпро, але тихий, покірний. Та вже восьма година, початок дев'ятої... Темні стоять каштани в санаторійному саду, несе від них зів'ялим духом. І не видно пожежної дзвіниці напроти, тільки зелена електрична лампа на шпилі її одиноко майорить над містом.

4.

Степан Писанка прокинувся, як і завжди, до світанку. Його спосіб боротися зі сном був надто простий, але певний. Він біг на кухню, підставляв голову під крант і обливався крижаною водою. Вода рівномірно розливалась кругом по голові, потрапляла навіть у рукава й за комір. Це був холодний спосіб і вимагав не абиякої сили-волі й великої вправності. Зате наслідки цілком достатньо нагороджували Писанку. З кухні він повертався цілком відсвіжений, бадьорий «з стовідсотковою», як він казав, зарядкою на цілий день. І, йдучи до себе коритаром, він безтурботно наспівував найпечальніші арії з відомих опер. А в сусідніх кімнатах спали собі дитячим безтурботним сном дві старенькі, нікому, крім бога, непотрібні істоти: орендарка будинку і Мар'я Іванівна—випадкова Писанчина вчителька німецької мови. І коли, наспівуючи, проходив коритаром Писанка, обом жінкам у глибокому сні ввижалося приблизно однакове: хор молодих,

дужих янголів під командою спритного, шляхетного архангела залітав до кімнати, і молоденький, ніжний архангел, беручи «під козирьок», підходив до ліжка й божественним, найпокірнішим тенорком співав про своє кохання до «молоденької пані». Ні орендарка, ані Мар'я Івановна не признавалася одна одній про свої сни, бо це було для кожної і сон, і мрія. Це було те, над що привабливішого вони давно вже не знали.

Писанка після вмивання сходив униз і починав поратись по хазяйству. З рік тому Писанка, власними силами підготувавшись до ВИШ'у з намови свого колишнього товариша по цеху Білолоба, що вже був на робфаци, склав іспита на перший курс. Раніш він жив за два перегони по залізниці від міста й приїздив на завод робочим поїздом щодня. Тепер це було незручно. На робочий поїзд він уже не мав права та й розклад руху не відповідав потребі хлопця. Довелось шукати приміщення. В студентських інтернатах було повно й його туди не прийняли. Та й бажав він мати власну окрему кімнату для роботи. І от першим бар'єром для його життя в великому місці став брак приміщення. Наївний і недосвідчений ходив він з будинку до будинку і питав в управдомів, орендарів і хазяїв собі кімнату. Йому відмовляли, не дослухавши навіть прохання. Так натрапив він на орендаторку цього будинку. Вона саме підшукувала тверезого, інтелігентного двірника. Звичайних двірників приходило до неї сила, але вона вимагала, щоб двірник поперше був непитущий, а подруге, щоб мав освіту не нижче як за вісім класів старої гімназії, або замість освітнього цензу—старий військовий чин не нижче полковничого, а коли приходила людина неодружена, а вдівець, то давала знижку до чина не нижче штабс-капітана. Довідавшись за попит на робсилу (а значить і за пропозицію «казеного» приміщення) у невеличкому двоповерховому будинку, зневірений у своїх шуканнях притулку, вирішив Писанка стати за двірника, тим більш, що хазяйка відпускала для нього прекрасну кімнату між своєю й кімнатою Мар'ї Іванівни. Але молодий студент Писанка ніякою мірою не відповідав вимогам хазяйки щодо освіти й чину. І от, вислухуючи її умови, він раптом зважив ситуацію й вирішив, що кімната буде за ним. Та й не було іншого виходу. І коли вже орендаторка, відмовивши, проводила його до вихідних дверей, Писанка остаточно обмірковував свій плян.

— Я, мадам,—удався він до неї,—хотів ще сказати вам, що хоча я сам і не маю відповідного військового чину й не закінчив гімназії, зате мій батько був генерал-ад'ютант, а дід навіть командував цілим корпусом, бабуня ж моя мала кілька тисяч десятин і дві економії (брехня не турбувала Писанку, бо справа йшла за приміщення). Сам же я теж, певне, піду по військовій лінії.

— Господи,—виголосила, заламовивши руки над головою орендарка,—так чому ж ви раніш цього не сказали?!... Ходім, ходім швидче до кімнати!... А я вас вважала за теперішнього студента, знаєте—голодранці, босяки, мастеровщина, а пнуться в університети!.. А скажіть—ваш папа умер чи його розстріляли? Утопився? В Крижаному океані? Бідний!... А мій, знаєте, повісився... Останнє слово його було (вона замигала вогкими повіками, ви-

чавивши сльозу), останнє слово: «родина гибнет и нам незачем жить»... А в мене забрали все... Лишили тільки оце дім, якби не він... (вона зовсім заплакала).

Спочатку Писанка удав, що він розгубився, а потім побіг на кухню по воду. Узняв чийсь шклянку й підставив під крант. Але раптом почув за собою голос:

— Молода людино! Поперше, ви взяли не свою шклянку, а подруге, коли хазяйка плаче, їй вода не допомагає... Пообіцяйте краще, що скоро вернуть їй будинки.

Писанка цілком зрозумів. За хвилину він стояв коло хазяйки і, прохаючи, промовляв:

— Заспокойтесь, мадам, і не плачте... Ваші будинки ще вернуться...

Вона враз стихла й страдницьким поглядом глянула на Писанку.

— Ви думаєте, вернуться?—запитала вона.

— Ну, звичайно, вернуться... Я так думаю...

— Який ви добрий!...—зідхнула жінка,—я вже до вас прив'язалась як до родича... Лишайтеся в мене за двірника. Ходімо, я покажу вам кімнату.

Кімната Писанчина була не погана. Щоправда, в ній сходились четверо дверей: одні вхідні, другі на балкони і останні двоє в сумежні кімнати: «хазяйчину» й Мар'ї Іванівни. Та ще підлога трохи підгнила, проте в деяких місцях вона була майже ціла. Попри все це кімнатка була зовсім добра, коли не вважати на невеличку вогкість по кутках, обірвані шпалери й відсутність подвійних віконних рам.

До того ж за обов'язки двірника Писанка мав діставати невеличку платню. Щоправда, після посади столяра, праця двірника його не приваблювала, але й звідси талановитий Писанка знайшов вихід: на другий же день—заявив господаріні, що двірники приватних будинків звуться тепер «управдомами», значить і він має дістати цей титул.

— Хіба тепер так?—здивувалась орендарка,—проте, це не погано... Я завжди була лібералка, тому вважаю, що назва «управдом» краща за «двірника»... Це навіть дуже, дуже добре!... Певне, це єдине хороше, що дала нам, приватним власникам, революція...

Після цього Писанка в новій ролі почував себе не погано. Роботи було не багато й він устигав її поробити ще вранці. Приміщення було «казенне», отже, не треба було платити. Щодо опалення, він почув себе до певної міри паразитом. З кімнати його сусідок виходило до його кімнати по половині грубок і Писанка довго радів і реготав, коли побачив, що турбуватися за дороге паливо йому не доведеться. Проте, під великі морози жінки так напалювали грубки, що він не міг стерпіти температури. Але Писанка й тут не розгубився. В такі «палючі» хвилини він відчиняв двері на балкон... «В свій, а не чужий двір виходить тепло»—заспокоював він в такі моменти своє сумління.

І от хлопець почав жити—на жарт товаришів,—«як буржуй». Йому поставила хазяйка й м'які меблі, з яких, правда, вже вилізли бебехи. Стипендію йому таки давали й він міг тепер спокійно працювати. Кімната мала ще

одну вигоду. Сусіда його, Мар'я Іванівна давала приватні лекції з німецької мови і Писанка почав, як він каже, «використовувати спеців»—брати лекції, тим більше, що Мар'я Іванівна запросила з нього, як з сусіди, надто невелику платню. Жінка вона була вже старенька й надзвичайно побожна. Писанці доводилось щолекції вислухувати від неї моральні сентенції за його безбожність.

Побожним від цього він не зробився, але добре навчився антирелігійної пропаганди. Він під такі моменти просто вивчав релігійного фанатика. Вночі перед сном Мар'я Іванівна ставала навколяшки перед образами. Молилась вона за своїх друзів, ворогів і просто за всіх людей. А з часу знайомства з Писанкою її довжелезна молитва збагатилася ще на кілька фраз.

— А ще, господи,—благала вона небо—помилуй оглашенного Степана Івановича Писанку, настав його на путь християнську і врятуй його від хазяйки, що дивиться іноді на цю людину грішним недостойним оком.

В такі хвилини Писанка вже спав здоровим, глибоким сном і ніколи йому не спадало на думку, що хтось за нього просить у бога.

5.

Уже почалися холодні ранки й Писанка працював на дворі в широкому брезентовому одязі. Такого одягу не пройме й мороз. То нічого, що він мусять підмітати двір і вулицю, чистити вбиральню й промивати каналізацію, зате цілющий ранковий холодок і чисте повітря збуджують енергію, підносять настрій, а м'язи працюють легко, як у гімнаста, й не втомлюються від короткої роботи. Година-друга й кінець роботи. Вже добре видно на дворі, але ще завішені кругом вікна і кругом тиша—сплять. Йти до кімнати нема охоти. Краще вийти на порожню вулицю, поговорити з сусідніми двірниками, чи «управдомами», що метуть вулицю. Проте, найцікавіше спинити селянина, що їде на базар, і поговорити з ним. Починати слід з того, щоб прицінитися до лантухів з картоплею, чи до вінків з цибулею. Погім поцікавитися звідки, з якого села. Нарешті, розпитатися про саме село. Звичайно, село бідне... А от, як там хлібозаготівля? Як на селі дивляться на колективи? Чи багато живе в колективах родин? Безумовно селянин має рацію, щоб жити не бідно, треба йти до колективу... От вона істина з уст самого селянина... Але, чому ж він сам, цей старий і дужий чоловік ще не в колективі? Адже ж сам визнає, що там було б краще. «Прийде час—будемо й у колективі, а доки ще пождемо»... Ось вона—філософія бруду й злиднів... «Пождемо!»... Відки це терпіння й нащо воно?... Ось де найглибше пустила коріння попівщина... спробуй його висмикнути!...

— А в колектив, видать, доведеться писатись...

І селянин рушає далі. І ніби щось нове, допіру придумане є вже в очах людини на возі.

Побігти навздогін, спинити воза, перейняти всі вози, валки... Сказати, вигукнути, ні—краще вдарити на гвалт, щоб тільки зрушити, вивести за межу рівноваги цей гіпноз інертності...

Село забуто давно і лишилось від нього лише одно коротеньке враження. Та й то, власне, не від села, а від того часу. Нижча школа в місті, куди треба було бігати, за три верстви з села. Перший рік навчання, повний нових вражень, знайомств. Баришня-вчителька, що держить у кулаці шістьдесят дев'ять підлітків. Низька, тісна класа з порізаними партами. Першого ж дня навчання на перерві до вирізьблених написів на парті додався ще один—Степан Іванович Писанка. О, цього написа зроблено з великим умінням! Цікаво було бігати до школи... А одного разу трапився випадок. Власне, до того все йшло гаразд і надалі певне, було б добре, коли б не чоботи. Ох, ці чоботи! Взимку в ці драні старезні чоботи набивалося чимало снігу. Одного разу, коли бігли гуртом із школи, женучи перед себе, як футбол, замерзлі грудки кінських кізків, відірвалася підошва від чобота. Додому приніс її в руках. Два дні довелось сидіти, не виходячи з хати. Потім з'явилися нові шкапові чобітки, а з ними й нова радість. Ще б пак. Чоботи внесено в хату, тричі промазано найміцнішим аптекарським дьогтем і лише тоді взув їх на ногу. Якраз по нозі—вгадав швець. І хіба то були чоботи? Музика і парфуми!... Вони рипіли голосним, високим скрипом, а найпахучіший, найчистіший аптекарський дьоготь було чути на вулиці за три двори. І знову—до школи.

Чобітки весело скрипіли й тхнули так, що якийсь дядько, подивившись услід, крикнув і промовив:

— Ач, сучий сину, намазав—свині на вулиці в онборок падають!...

Звичайно, це була перебільшена оцінка чобіт.

Вчителька зранку завжди сердита. Ось вона ввійходить до класу. Починає перевіряти учнів. Доходить черга до Писанки.

— Чого два дні не був?

— Чобіт не було... больно був.

— Записку від батька...

— Батько в мене неграмотні...

— Від матері...

— І вони неграмотні... Всі дома неграмотні.

Вчителька сердиться.

— Ну, й мужлани!... Всі неписьменні, а хлопця через чоботи до школи не пускають... А тепер є чоботи?

Хе! «Чоботи!»... Не чоботи, а...

Учні-городяни вже одвертають носи від Писанки. Це свідчило, що на Степанкові, дійсно, нові чоботи. Але вчителька до цього ще не донюхалась. Вона продовжує перевіряти. Йде навчання. В класі тиша. Промовляє вчителька, переціптуються непомітно школярі й сміливо пахнуть аптекарським дьогтем Писанчині чоботи. Ось вчителька раптом не доказує слова... замовкає, втягає носом повітря... чмихає, щораз дужче... Наближається до групи учнів коло Писанки. На обличчі нерозуміння і здивування.

— Діті, што ето за воздух?

Мовчанка.

— Діті, ви слышите—я спрашиваю о воздухе?..

Всі сміються в рукава.

— Молчите? Тоді все на два часа без обєда...

— «Дежурний» виступає на оборону учнів.

— Ми ж не винуваті, що спортився казенний воздух... Це в Писанки Степана... чоботи...

— Ага!.. каже вчителька,—Писанка вийді й прїдвош, когда чоботи не будут вонять...

«Вонять!» Аптекарьський дьоготь «воняє!». Ні чорта вона не розуміє!...

Але довелось піти. Два дні довелось терти снігом чоботи, шмарувати ваксою й лише тоді можна було йти до школи... І відтоді прокинулась огида до вчительки й до школи, і до учнів-городян... Як бажав він покинути школу... Але батьків ремінь надавав охоти вчитись.

Оце й усього, що лишилось від дитинства... Останнє—забуте. Потім учнівство в кустаря-столяра. Потім механічний завод... комсомол... І якби не закрився модельний цех на заводі, чи й довелося б учитися в ВИШ'ї? І все—сам. Нікого не прохав, ніхто ніколи не допомагав.

**
*

Але вже купаються верхи мурів у сонячних потоках. Починає гомоніти місто. Вгорі, на бальконах дальніх поверхів трусять міщанки ковдри й вибивають качалками подушки. А на вікні бельетажу заливається, гавкає білий шпїц. Чому ж не видно робітників? Неділя... Ну, значить, відпочивають.

Писанка взяв собі за принцип бути в неділю зранку й до вечора на повітрі, нічого не роблячи. Він відпочивав по довгій і важкій роботі попередніх днів і набирався сил на цілий робочий тиждень, щоб працювати напружено, зосереджено й з високою продукційністю.

Тому, повернувшись до себе на другий поверх, Писанка насамперед почав чепуритись і передягатись. Сьогодні належало віддати кілька ділових візит. По сніданкові принесено газети. Писанка звик щоранку перечитувати московську й місцеву газету. Після того він вийшов з дому. День почався сонячний, тихий, з тою особливою осінньою свіжістю, що завжди підносить настрої і енергію. Писанка наспівував якийсь сумний мотив, але серце його було сповнено радості й відчуття цілковитої волі.

— Щоправда, спровокований тоді на комсомольських зборах оргінстр райкому ставить питання на бюрі про членство Писанки в комсомолі, але йому не пощастить. Йому не пощастить!... Треба лише вчасно організувати опір. А добре тоді вийшло!... Чотирнадцять комсомольців з п'ятисот захотіли йти на війну, а останні—«вчитися»?... Комсомольці! Вимести б їх із спілки тією мітлою, що він клозет чистить... Білолоб не йняв віри, що комсомольці надто довго засиділись на теплих місцях, надто одвикли від гарячої роботи—хай тепер переконається... Чотирнадцять чоловік хоробрих і чесних. А хто ж—останні майже п'ять сотень? Боягузи? Ні... Чужий елемент? Не зовсім так. Тоді хто ж? Може розкладена морально маса, як то показують деякі літературні шкрябопери й страхополохи?... Може «мирні» обивателі, що зализують свої рани після бурхливих років? І що ж треба

робити? За тієї боротьби ідеологій у ВИШ'і, яка набула собі таких розмірів тепер, хіба можна уявити інститут без комсомолу?... Ну, звичайно, комсомольці тепер невдоволені з Писанки, злі на Писанку, бо ж він несподівано для них самих показав їх обивателями.... Треба ж дужче роздوبати цей пень...

Залляті сонцем, розкішні в жовто-брунатному шовку сквери на горі, над річкою. Втопилися в холодному сонці здалека жовті острови. А на пристанях від сонця особливий рух пасажирів і шум, і вигуки йдуть знизу до гір рухливого міста... А заберуть комсомольського квитка—тоді найліпше йти знову на завод, де все знайоме, де весь комсомол радо зустріне. А потім уже з партійним квитком, знову йти штурмувати вишівську обивательщину. Поставити її на дибки... Вбити її в голову розпалений цвях—щоб божеволіла від злоти... Тоді... От тоді!... Власне, важко уявити, щоб могло бути тоді, але ж ясно, тоді не буде, як тепер, тоді піднесемося до п'ятисот хоробрих і чесних, а останні півтора десятки будуть обивателі...

Так мислив собі Писанка, коли раптом гостра, як догана, думка пройняла йому мозок: Білолоб... Він же в санаторії... сам... Лише мить і Писанка стрибає на східці трамваю, що ревучи, збігає на узвіз.

6.

Заллятий шумом і світлом ранок порозставляв коло кожного вікна санаторія своїх фіглярів і комедіантів. Їх не видно, вони за стінами і деревами, вони в повітрі й на вулиці. Але й невидимі вони веселять і розважають усіх... Такий ранок!... Здається, сьогодні почався четвертий тиждень лежання в санаторії. Це можна відчуті: відновлюється бадьорість, помалу виправляються нерви. Швидче б до колективу, товаришів! Шкода, що не можна відчинити вікон. Листя в саду опадає ще повільніше. Здається, що дерева оголюються за годинником. Стрілка циферблату на пожежній каланчі поволі підтягується вгору й через рівні відтинки часу каштани струшують з себе потроху листя. Воно перетинає сонячне проміння—від того скороминущі тіні на протилежній до вікна стіні палати горобцями злітають додолу. Але гулять сьогодні не пустять, хоч лікареві й не важко дати дозвіл, аджеж він майже цілком одужав. Долежати б тут швидче шість тижнів, та тікати, поки не об'явилась якась нова хвороба... Та й все одно гострої неврастенії не вилікувати. І всього якихось чотирі роки, як покинув фізичну роботу, а вже доводиться лікуватися. Це заговорило, нарешті, постійне недосипання, напружена надмірна робота, денервація... А до робфаку на всьому механічному заводі не було робітника, що дорівнював би йому силою і здоров'ям. Аджеж він має тіло майже гіганта й важить до шости пудів, а йому ж немає ще й двадцяти п'яти років. І що ж, невже відрив від роботи й робфак зробили з нього—колишнього велетня—живу руїну? Адже ж юнаком він мріяв про кар'єру циркового борця. Це було вже за перших років революції, він п'ятнадцятилітнім юнаком, закинувши вищу початкову школу, боровся в школі проти попа. Закон божий доживав у шко-

лі останнім місяці. Учні сміялись з попа на лекції, подаючи йому запитання запискою на манір: «чи попадає теж зроблена з попового ребра за прикладом Єви, чи з якої іншої матерії, і якої саме?». Чомусь за попа руку тягнув завідувач школи. Тоді учні, на чолі з Білолобом, повстали проти завідувача. Цілими днями гуляли коло школи, не йдучи на лекції. Це називалось — «страйк». Це було за часів німецької окупації на Україні й у справу втрутився німецький комендант. Дітей примусили ходити на лекції, а Білолоба, як привиддю, вигнали з школи. Не дали, гади, закінчити... Проте на гірше це не вийшло. Він зібрав кращих товаришів, по школі і запропонував помститися попові. Хлопці відмовились. Тоді він сам уночі позгинав усі списи, що оздоблювали залізну огорожу церковного саду. Це мало символізувати швидку капітуляцію церкви. Його батько був звичайний, сильний майстеровий, на політиці мало розумівся й вирішив, що треба втрутитися в синове життя. Для цього він улаштував синові дві бійки: одну за звільнення з школи, а другу — за антирелігійну пропаганду. Це було важко знести. Хлопець був невміру дужий, але батько був ще дужчий. Тоді, щоб помститись батькові, він утік з дому, і навіть з того міста. Незабаром уже тут вступив на механічний завод. Це була жорстока помста батькові. Він приїздив до сина й з плачем благав вернутися. Юнак був незламаний. Він умів витримати характер. Минуло кілька років і Білолоб став за столяра. Він міг працювати день без відпочинку й це його не стомлювало. Підіймав сам ті речі, що їх над силу напружуючись приносило два чорнороби. Всі ці минулі дні згадуються тепер, асоціюючись з великою фізичною силою й високою продукцією. Закоханий в його міць комсомольський осередок обрав його на секретаря заводського колективу. Але сталась дивна річ. Виконуючи величезне комсомольське й партійне навантаження, він вимагав і від комсомольців величезної роботи над собою. Він підтягував усю організацію з таким завзяттям і експресією, що організація почала прохати «спуску». Молодь не погоджувалась після восьми годин роботи на заводі виконувати ще кілька годин напруженої громадської роботи, а потім ще працювати над розвитком своєї політичної письменності. Білолоб вимагав, комсомольці відмовлялись. Це було над їхню силу. Щоб довести колективу, що його вимоги не є надмірні, він, працюючи за секретаря колективу, разом працював і за столяра. Це було важко, але він на все знаходив силу. Комсомольці дивувались з його надлюдської міцці, але на другий рік, переобрали неподатливого секретаря, хоч окружком знову виставив його кандидатуру.

Відтоді Білолоб почав готуватися до робфаку. Він, майже жартуючи, закінчив робфак і перейшов до інституту. І от тепер перший силач інституту, не в силі здержати свого хвилювання, вибігає із зборів, щоб розридатись у коридорі. Це було незрозуміло, певне, це був випадок, хоч ніколи їх у нього не було. Так, це почала ламатися сила, вихована столярським рубанком модельного відділу.

Але ось і Писанка. Він приніс з собою до палати сміх і жарти. Хворі здивовано дивляться на середнього зросту повновиду людину, що сміливо порушує в них тишу і спокій гучним голосом і сміхом. Ум, власне, і до нього

не було сумно, але від Писанки віє веселощами, іншими, чужими для хворих людей, незрозумілими. Його руки свіжі і здорово тиснуть.

— Вийдемо до коритару, щоб не турбувати інших?

— Звичайно.

— Як добре, що ти знайшов час мене одвідати.

— А знаєш, я вчора надумав цілий гурт до тебе привести, а сьогодні й сам мало не забув прийти. Та вчасно згадав.

В нього й голос, і рухи свіжі, повні сонця й вітру.

— Писанко, ти зараз гуляв по місту?

— Ну, ясно... а ти звідки знаєш?

— Ти набрався вщерт сонячного світла...

Ну, звичайно, Писанка не розуміє цих слів. Це видно з його обличчя.

— А я, Степане, незабаром покину лікарню. Ну її к бісу!...

— А одужав?

— Майже.

— Ну, то не поспішай. Встигнеш. Тебе ж не женуть?

— Але хіба мені тут сидіти? Мої м'язи ще не зм'якли зовсім. Я ще піднесу на своїх плечах двох таких, як ти. І більше як тиждень я тут не буду. На кого я покинув колектив? На Артема? А він намагається тебе вижити з комсомолу. За ним тягнуть комсомольці і райком. Їм лишилось переконати кількох членів КК і будеш ти далекий і чужий Союзу...

— Не журися... А ми—до ЦК...

— А коли й ЦК за них стане?

— Тоді ми до ЦКК.

— Не валяй дурня!—закричав Білолоб.

— Годі про це—нахилився до нього Писанка,—тепер щось інше треба взяти на увагу.

— Ну?

— В інституті є дужий обивательський актив, що вже встиг принести до себе й наших комсомольців, ще активістів...

— Ну і що ж?

— А те, що цей обиватель—вдячна потрава для деякого з професорів, які підбирають молодь для своєї антирадянської обробки.

— Факти?...

— Нещодавно відбулася обивательська вечірка з п'янкою. На ній був і професор Стрілець-Холмський....

— Ну, щож—це кепсько, але жахливого тут мало.

Білолоб був цілком спокійний, кидаючи ці репліки.

— Звичайно, жахливого не може тут бути, бо ми ж нічого не боїмося. Але є ще один дрібний факт. Кілька студентів гуманітарних дисциплін з різних ВИШ'ів сходяться після цієї вечірки в Стрілець-Холмського для якихось студій... Для кого—це студії, але фактично, я певен, що це належна обробка в дусі ідей і теорій професора.

— І це нічого. Комсомол вкупі з партосередком повинні боротися з цими впливами на студентство...

— Еге... піди—поборись... Підеш до Стрілець-Холмського й скажеш: «Професоре, прийміть представників комсомолу на ваші студійні сходки». А професор гукне двірника і тебе коліном за поріг... А до того після останніх зборів колективу ти, певне, переконався, що наш комсомольський колектив в цілому не здатний до такої боротьби—в ньому повно обивательщини й політичної байдужости.

— Гм... А що ж ти радиш зробити? Організувати на цю боротьбу старих комсомольців?

— Я вже від тебе про це чув...

— І ще почуєш про це саме. В цьому єдиний вихід. Лише комсомольці, що знали фронти, можуть тут перемогти.

Білолоба в такі важливі хвилини завжди опановував спокій. Він, розсудливо підкреслюючи кожне слово, відказав:

Ми не маємо права створювати таку організацію. Я секретар комсомольського колективу, не даю на це згоди й тобі забороняю це робити.

Писанка почервонів. Він раптом цілком виразно відчув, що під груди йому підлазить злість на Білолоба.

— Слухай,—протягнув він низько, але майже загрозливим голосом,—я ж переконав тебе на останніх зборах, що комсомольців не можна втягнути до цієї боротьби. Значить, тобі бракує рішучости. Так і кажи. Тоді я сам створю без тебе товариство комсомольців-фронтників.

Розмова перейшла на вищі тони.

— Я до вас у товариство не піду.

— Шкода. Цим самим ти станеш на заваді нашій роботі.

— Як знаєте.

— Так я йду говорити з комсомольцями. Коли ж захочеш приєднатися до нас—приходь. Ти нам потрібний і... ми тобі теж потрібні—ти в цьому переконаєшся... Іду. Бувай.

Вони холодно розійшлися.

7.

Ввечері, по закінченні приватних лекцій, Мар'я Іванівна приходила до кімнати орендарки. Робити було абсолютно нічого. Тоді жінки вигадали собі роботу: вони бралися в'язати панчохи. По-перше, це легка й корисна робота, по-друге, копирсаючись спицями в безкінечних нитках, можна розмовляти на будь-яку тему. Певне, не було такої теми, чи такої проблеми, що її не обговорили б і не розв'язали б ці дві жінки. Дивніше за все, що цих людей цікавило навіть радянське будівництво.

Наприклад, вони охоче розмовляли про комуністичну любов. Або кого з генералів розстріляло ДПУ. Або «як влада хоче дошкулити інтелігенції й тому обвинувачує якихось інженерів у шахрайствах й економічній контрреволюції». Особливу цікавість викликали в них величезні успіхи радянської кооперації у створенні черг на хліб, м'ясо й мануфактуру. Але насамперед і найбільш, як уже сказано, полонила їхню увагу проблема комуністичної любови. Справді, без кохання світ не може існувати, але хіба мо-

жуть мати високе почуття кохання комуністи? Ні. Ну, значить, не може бути й комунізму. А коли так, то кінець-кінцем повернуть орендарші її будинки. Хіба можна в цьому сумніватися!... Мар'я Іванівна з цього приводу казала, що хоч вона сама не вивчала зроду політичних економій, «соціалістических мінімумів», і других суто-більшовицьких наук, але все ж вона прекрасно бачить у цій орендаршиній економічній теорії сильний науковий ґрунт і навіть радить їй написати це в зошит чітким письмом і на одному боці аркуша, а потім нехай видавництва надрукують це книжкою. Друкують же вони всяку економічну літературу!.. Орендарка на ці слова лише хитала скептично головою, заявляючи, що вона видати може б і згодилась, але радянська цензура все одно не пропустить, бо в советської власті така маніра, щоб талантам із колишніх дворян не давати розвиватись і конкурувати з усякими робфаківцями...

І от одного разу трапився дуже неприємний випадок. Це був цілий вихор у межах коридору трьох знайомих нам кімнат.

Шановна господиня будинку саме нашивала тридцять сьому латку на свій улюблений салоп. Ця одежина зовсім не була стара, навпаки: зроблено її за нових, революційних часів—у 1917 році. Але стара цілком резонно мислила, кажучи, що за останніх часів надзвичайно швидко зношуються люди, а значить і речі. І от, коли вона держала голку перед озброєними окулярами очима, намагаючись влучити кінчиком нитки в вушко голки, в цей момент до кімнати вбігла (навіть не постукавши) Мар'я Іванівна. Її обличчя мало такий вираз, який буває в старих сухих жінок, коли вони говорять своєму, пійманому на злочині чоловікові: «побачимо, чим ви на цей раз виправдаєтесь!..» В даному випадку таких слів не було. Мар'я Іванівна високо несла в руках газету. Вона ретельно щодня перечитувала місцеву газету від першого до останнього рядка. Важко назвати причину такої ретельности, але відомо, що вона шукала якесь дороге їй прізвище, що про нього могли й надрукувати в газетах.

— Ось, мадам, подивіться й полюбуйтеся!.. Якийсь окружний партійний комітет викликає на сьогодні вашого Степана Івановича Писанку...

— Ну, то що ж з того, що викликає?.. Треба, значить, то й викликає... Бідний Степан Іванович!.. Певне, його хотять примусити записатися в комуністи.

— Хе!.. «Примусити!...»—вигукнула насмішкувато Мар'я Іванівна,—та він уже давно комуніст... то єсть комсомолец, але це ж все одно... Туди викликають тільки своїх... Понімаєте?.. А ви: «примусять записатися в комуністи!...» Та хай би вони мене примусили записатися!.. Я б їм... у роті подряпала!.. Мене, дочку інспектора гімназії—в партію?!.. Безобразіє!!! Швидче ключ від його кімнати—будемо обслідувати...

Але господиня сиділа, вражена новиною, не в силі ворухнутися з несподіванки. Салоп упав долі на ноги їй, а закушена нитка так і лишилась на губах.

— Але ж він... він,—промимрила вона,—син генерала й поміщика... та він же...

— Брехав він усе вам,—відтяла враз вчителька німецької мови,—давайте ключ.

Кімнату Писанки обслідували. Виявилось, що портрети Писанчиних родичів, як думала раніш господиня, це—найвидатніші вожді радянської влади. На столі навіть знайшли книжку «Спутник комуніста», де були помітки самого Писанки. Сумніву не лишилось. Квартирант і «управдом» був комсомолец, а може й «настоящий» комуніст. Перше слово господині було— звільнити студента з посади й вигнати з кімнати. Адже ж він зовсім не відповідав цензовим вимогам господині до двірників. Потім вирішено, що «хай лишається поки», все одно ж не викинеш його, швидче він їх повигонить... Потім жінки додумались, що це навіть добре—мати знайомого більшовика. При чому орендарка навіть (про себе) подумала поклопотатись через Писанку про свої відібрані державою будинки. В такий спосіб тимчасовий неспокій і переполох зліквідовано вчасно й без інцидентів. Перед Писанкою ж жінки й словом не проговорились, що знають про його комсомольство.

Якось то жінкам, під чергову дискусію на тему про любов, спала на думку ідея переконатися на власні очі, як може любити більшовик. Адже ж за Писанкою вони можуть стежити. Але треба було відшукати об'єкт його майбутнього кохання. Зарадила справі орендарка. Адже ж у неї часто буває небога, студентка Зіна. Чому ж їх не зазнайомити... Може що й вийде... Адже ж і з Писанки хлопець не поганий. От тільки не зіпсував би він справи, а Зіна—та не прогавить... То—молодець дівчина... «козир-дівка»—подумала господиня, згадавши, що в одного симпатичного письменника вона зустрічала таку особу. Треба було чекати на випадок для знайомства.

8.

Пішовши від Білолоба, Писанка обійшов декого з товаришів. Обережно наводив на думку про заснування товариства комсомольців-фронтовиків. Щодалі, більше переконувався, що його справа матиме успіх. Дехто навіть сам висловлював здалека подібну думку. Писанка вирішив, що він зпочатку збере до гурту чоловіка з п'ять робфаківців і студентів, і з ними почне роботу.

Надвечір поїхав до Якова Яковича додому. Після довгої розмови Писанка виклав старому свій плян. Старий не лише погодився з його думками, але й сам захотів узяти участь у товаристві. «Я вас буду запалювати, бо ви ж—старики всі»—говорив він.

Веселий, повний захвату й енергії Писанка йшов темними вулицями, що гомоніли тисячма людських голосів. Натовп стіною йшов по пішоходах, злегка коливаючись, мішаючи тисячі голосів. Хіба не приємно вдивлятися в молоді, дужі обличчя натовпу?.. Адже ж серед них не мало вийшло сюди відпочити після восьми годин соціалістичного змагання. Адже ж більшість із них хоч і не йде до клубів, читалень, зате не йде й до попів слухати нудної омани.

Писанка знав, що в цьому натовпі сильний і обиватель, але ще краще знав, що справжній найшкідливіший шкідник-обиватель не вилазить на

вулицю, він сидить по закапелках і як шашіль підточує міць радянської будівлі.

Вдома, якраз на дверях, Писанка зустрів господиню з якоюсь дівчиною. Власне, Писанка не раз бачив її в своїй хазайки. Тепер вони зустрілися на дверях.

— А, от і наш учений!..—відреконмендувала орендарка.—Познайомтесь... Це моя племінниця Зіна... студентка теж...

Писанчин веселий настрій не минав. Він чемно стис дівчині руку. Господиня знову затараторила:

— Я, знаєте, Степане Івановичу, хотіла у вас попросити деяких книжок... політичних для Зіни... Та так і не дочекалася вас... На щастя зустрілися з вами в останній момент.

— Заходьте,—ще чемніше запросив він.

Посідали в його кімнаті. Подаючи дівчині книжки, Писанка дивився їй просто в обличчя. Її обличчя не знало ні пудри, ні фарб. Воно мало гордовитий, незалежний вигляд, ніби промовляло: «Я не дозволяю хлопати мене по плечах і фамільярно обіймати, але я не горда...» Враз він згадав. Ну, ясно—це ж прізвище йому знайоме.

— Скажіть,—вимовив він між іншим,—ви не родичка завідувача складу на механічному заводі.

— Так...—відповіла вона легко і не думаючи—я його сестра.

— Ну, от, а я працював на заводі сім років і не знав, що в Воронівського є така сестра—подумав він.

Вони помовчали. Писанці спали на думку слова Якова Яковича про комерційного директора. Проте, він не надав цьому особливого значення. Її врода й гордовита простота подобалися йому. Діставши книжки, вона встала.

— Я мушу йти. Ви ж проведете мене до трамваю...

— Навіщо питати!.. З охотою. Я думаю навіть, що було б краще пройти пішки—це ж не так і далеко, а на дворі так добре. Сьогодні неділя навулицях гуляють.

— Звичайно, але я не можу забирати в вас цінного для кожного студента часу.

— Цього можна не брати на увагу.

Вони йшли освітленими безтурбовно-гомінкими тротуарами. Він розпитував її про інститут і її особисті студії. Відповідала вона обережно й логічно, немов зарані мала обмірковані відповіді. Від її ліктя не відчув Писанка жодного надмірного натиску, як це часто роблять легковажні дівчата. Вона не скеровувала свого погляду до вітрин—вони ніби не існували для неї. Перед своїм будинком вона сказала Писанці:

Моя кімната на другім поверсі, черга вісімнадцята. В квартирі брата я маю окрему кімнату. Коли захочете—заходьте.

Писанка подякував і попрощався. Вона запитала:

— А до вас можна іноді заходити?.. Ви маєте силу потрібних книжок...

Писанка зніяковів, що забув запросити її сам.

— Ну, звичайно, заходьте,—швидко промовив він, виймаючи годинника. Була десята година. Він зійшов на пішохід, позіхнув і, насвистуючи найсумнішого мотива, спокійно скерував ходу до найближчої трамвайної зупинки.

Писанка хорів на одну аномальність. Маючи вдачу зроду веселої, життєрадісної людини, він на самоті ніколи не співав веселих пісень—лише сумні. Пісні співалися якось самі собою, і все сумні. Це за ним підмітили й товариші, не раз підсміюючись з нього.

— «Наслідіє царизму»—виправдовувався він, сміючись, і тоді затягував веселої.

Вдома перечитав важливу статтю в політичному журналі. Потім поверяв.

Орендарка, прибираючи страву, нишком шепнула своїй сусідці:

— Ой, жере!.. Ой, ненаситний!.. Ну, просто, як віл!..

— Комуніст!..—відповіла вчителька німецької мови.—Це ж один, а їх же в партії—мільйони!... Потому й хліба не вистачає на всіх—по картках дають.

Але Писанка вже спав, розкинувшись широко на ліжкові. Його рівномірне дихання було чути за дверима в конторі. А про племінницю господині Зіну він уже давно забув, ще на вулиці, їдучи трамваєм.

9.

В кімнаті Писанки сходились товариші. На цей випадок Писанка старанно прибрав свою кімнату. Стіни завішені портретами й малюнками; особливо видавався портрет Карла Лібкнехта. Писанка взяв його в найкращу рамку, яку лише зміг дістати. В оточенні портретів вождів і героїв вигляд Лібкнехта набував якоїсь міцї й жвавості. Хазяйка, побачивши Писанчину роботу над портретами, запропонувала була йому свої коштовні рамки з-під царів і генералів. Але Писанка відмовився, промимривши, що такі рамці їй самій потрібні будуть для посмертних її фотографій, чищо. Ображена жінка вирішила наперед не лізти до цього незграби з своїми послугами.

Перший прийшов Яків Якович. Його запросив Писанка теж як старого бійця громадянських війн і комуніста з підшефного інститутів заводу. Осередок інституту, де вчився Писанка й Білалоб, узяли культурне шефство над механічним заводом. Писанка, головуючи в шефкомісії, держав зв'язок майже з усіма колишніми своїми колегами-комсомольцями мехзаводу й багатьма комуністами. І до своєї нової справи він втягнув окрім Якова Яковича ще двох старих комсомольців-бойовиків з мехзаводу.

Яків Якович з незвичайною, як на свій вік, жвавистістю ввійшов до кімнати. Притискуючи під пахвою якийсь пакунок, він швидко кинув оком по стінах і весело вигукнув:

— Ловко!.. Ловко вийшло, Стьопо!.. Постарався... А я думаю: дай заскочу раніше—допоможу дещо обставити, аж ти й сам догадався. Я, брат,

люблю портрети вождів... Коли його день-у-день перед собою бачиш, то не забуваєш, що він казав і думав... Тільки знаєш,—старий хитро знизив голос,—буває так, що й конфуз случается... І з ким—зі мною таке вийшло. Я його сучого сина, як у вісімнадцятому здому на фронті йшов, купив і на стіні повісив, так і повернувся, а він висів—аж до нашого врем'я... Рямку йому хорошу... хата в мене добра—тепло йому... й сам я щодня порох з нього обмітаю... Думаю: «ти ж вождь, а не скотина... ти ж армію нашу на білого водив—ну, значить, висі... почот тобі і так далі...». А він подлещи зрадив же й тепер за кордоном подлії статті пишесть!.. Меншовицька кров заговорила в ньому...

— Та про кого ви говорите,—засміявся Писанка.

— Про кого ж!.. Сам знаєш про кого.

— Ну, ото, як узнав я про нього все оте, зняв його з стенки і повісив у сарай... «Довольно,—говорю,—вам, товаришу бивший військовий нарком очкі втирати!.. Пожалуйте к ответу!..». Були в мене старі-престарі патрони—ще з боїв я трохи зберіг їх—на всякий случай... І розстріляв я бувшого військового комісара, мого бувшого вождя. Розстріляв його останніми патронами, що приніс із останніх боїв з поляками..

У Якова Яковича трохи забренів голос, зчервоніло лице і очі заблищали...

— Ех, Стьопо,—вигукнув голосно він,—Стьопо... останні—патрони, браток, для зрадників... вождей!.. Кожний боець право має з останньої обиди розстріляти вождя, коли він зрадить... Не забувай, Стьопо, цього. Ти ж сам воював і таку образу сам розумієш... Коли вожді зраджують, маса повинна проявити—той як ви його звете?..

— Ентузіазм?..

— Воно... Ентузіазм!.. Без нього—ні шагу!..

Хтось подзвонив. Сходились товариші. Рівно на призначений час зішлись всі семеро. Окрім старого Якова Яковича й двох Писанчиних товаришів, старих комсомольців з заводу, прийшли ще троє студентів з того ж інституту, що й Писанка. З них особливо впадав у вічі білявий сухий студент з тонкими губами й такими очима, ніби він дивився перед себе й нічого не бачив—його поглядіві бракувало зосередженої уваги. Це був студент останнього курсу Залевадний. Про нього говорили, що він зранку до вечора мовчазно прислухається до зловісних звуків своїх нервів. Думали—в нього звучачі нерви. У нього була якась стадія сухот і студентство, не жартуючи, говорило, що не лікарі, а він сам, самою лише своєю силою волі, примусив хворобу замовкнути.

Всі розсілися круг столу. Можна було починати. Перше слово мав сказати Писанка. Але Яків Якович заворушився, підніс руку і прохаючи вдався до Писанки:

— Степане, ти ще встигнеш сказати, дай я перший... привітаю вас... Дай, прошу тебе...

Писанка, погодившись, сів.

— Як ото я зрадів, товариші, коли взнав, що ви затіваєте таке діло... Давно вже, давно час... Ви візьміть наш завод, котрий перший почав страйкувати у дев'ятсот п'ятому, котрий у революцію дав перший загін червоної гвардії, подивіться тепер—опоганились на весь Союз з крадіжкою матеріалів... А хіба всіх викрили?.. Є ще... Вистачить... А послав наш завод учитися своїх старих комсомольців і тепер нашого Писанку, комсомольця-фронтовика, інтелігенція хоче з Союзу вигнати!.. Мислено ето—я питаю?.. Ні!.. За такі діла раніш розстрілювали. Можна це попустити?.. Ні!.. Так чого ж ви мовчите?!.. Ідіть, підіймайте протест, женіть самі з комсомолу того, хто хоче вас, бойовиків гонити... Ви, студенти—наші шефи. А що ви для нас зробили?.. Признайтеся по совісті: ні чорта од вас користи нема. Тільки дверима у нас грюкає—пустой звук. Ваші студенти, що до нас ви їх надсилаєте—сопляки... Самі слова не зв'яжуть, а нас просвіщать приходять. На біса нам на заводі чи в клубі ваше баришенство?.. У нас своїх єсть—дівати нікуди... Пришліть до нас бойовий народ, щоб робочий його шанувати не стіснявся... Пришліть таких, щоб допомогли нам і шахраїв виловлювать, щоб уміли шахраїв і в газетці печатній намалювать, і до прокурора піти, бо робочий не всякий сам піде—йому ніколи, та він і не знає, як це й куди. А про що найбільше помізкуйте—це про... ентузіязм.. Падає в комсомолі ентузіязм—треба його підворушити, треба нагадати тим, що забули про нього, хто вони є й кого змінити ростуть... Правда, мало вас... Та, скажімо так, що й шахраїв, примерно, у нас на заводі не багато, а що вони вміють зробити... Вони змогли ославити завод на весь Союз радянський, а ви зумійте його прославити... І щоб ви не забували, що всі ви робочі, що всіх вас наш мехзавод виростив і в люди пустив, так дарую вашому гуртку оцей шматок погнутої міді... Це той гудок, що гудів у дев'ятсот п'ятому році на страйк... Він ваших батьків закликав боротись, нехай він нагадує вам ту боротьбу, яку ви продовжували, але якої ви не бачили. Коли ставили нову електростанцію на заводі, цього гудка кинули на купу лому... Всі його забули, а я пам'ятав і зберіг. Хай він у вас і переховується.

Старий розгорнув газету й поклав зім'ятий позеленілий мідяний свистик на стіл.

Після нього виступив Писанка. Він довго говорив про те, що не за побут і не за мораль комсомольців боротиметься їхнє товариство, а за ентузіязм усього комсомолу, за новий соціалістичний ентузіязм, що повинен вирости й розквітнути буйним кучерявим дубом на романтиці громадянської боротьби. Ото ж треба зачарувати молодий післявоєнний комсомол романтикою червоних фронтів, щоб цю боротьбу пізнавала молодь не лише розумом за інститутськими підручниками, але й своїм молодим, але чомусь прохолодним почуттям... Треба, щоб бій під Крутами, Трипільська трагедія й кожен знаменитий бій комсомольців у громадянській війні викликав у комсомольців не згадку про відповідну сторінку підручника історії, але й ятрив йому почуття, як постійну рану, підносив його ентузіязм. Тоді комсомолец буде не лише розуміти суть наших днів, але й проймається глибочною любов'ю до них, до соціалістичного будівництва. Не досить знати з книжок про інду-

стріялізацію й п'ятилітку—їх добре знає й непман, і дрібний буржуа—треба ще й гаряче любити їх, щоб комсомолец не проходив байдуже коло нового заводу чи житлкоопу.

Це стане за програму їхнього товариства, за це вони повинні боротися в комсомолі.

— Ми назвемо,—закінчував Писанка,—наш гурток комсомольців-фронтників «Товариством імені Лібкнехта».

Виступали говорити всі. Мовчав увесь час лише Залевадний. Він лише нервово перебирав своїми тонкими губами, щось собі думав і в щось невідоме вслухався.

— А побут і мораль,—говорив ще Писанка,—оновляться самі по собі, коли ми переродимо наш колектив. Тут найлегше. Розпуста не перекинулася на комсомол пошестю, як про це галасують страхополохи-письменники. Треба лиш, щоб замість владущої байдужості, міцно вкорінилось глибоке усвідомлення сучасності й ентузіязм боротьби.

Уже давно зайшла глуха ніч, замовкли вулиці й спокійно спали собі поверхи домів, сповнених обивательської байдужості й тупости.

Усіх Писанка проводив до дверей на східці й повернувшись до себе в кімнату, спинився здивований. В кутку на канапі сидів, держучи в руках мідяний гудок, Залевадний.

— Я навмисне лишився непомітно,—сказав він Писанці, щоб поставити тобі кілька питань.

— А саме? І чому ти не поставив їх перед усіма?

— Не поставив, бо може вони не зрозуміють. А, власне, ці питання ще не вистигли в мені, отже краще я за них мовчатиму.

— Ні, чому ж!.. Питай... Я охоче...

— Ні, не треба... Хай колись.

Не вважаючи на зацікавлення Писанки, Залевадний нічого не сказав і теж пішов додому.

10.

Сьогодні Білолоб повернувся з санаторія. Його майже нелюдське здоров'я не бажало поступатися перед хворобою; знову на його трохи припухлому обличчі вигравав дужий рум'янець, вперто спадали жужмом на чоло чорняві кучері, не містачись під кашкетом. Від нього пашило здоров'ям і силою.

Того ж вечора в інституті збиралось комсомольське бюро. Білолоб керував засіданням твердо і без хитань. Рідко бувало, щоб бюро не ухвалювало його пропозицій. І тепер на засіданні, відчувши давно знайоме йому почуття розміреності й плавності швидкого руху комсомольської машини, він раптом згадав палату санаторія, хворих ненормальних людей, і здалось йому, що він просто проспав цілих чотири тижні. Він бачив перед себе обличчя ділового хлопця, агітпропа Артема, ще молодого, але запального й чесного комсомольця, бачив рішучий, гострий профіль орґінстра осередку, що немов би вп'явся поглядом у доповідачку-завдитруху, спостерігав ще кілька енергійних молодих облич і щодалі—більше впевнявся Білолоб, що

організм комсомольського осередку в надійних, твердих руках. Хіба можна припустити, щоб ці обличчя зрадили!.. Хтоб це наважився сказати?.. Що правда, хтось знайшов, що в побуті багато поганого і чужого для комсомолу, але ж хіба в побуті—сила комсомолу?.. Хіба не докладає спілка своїх рук до великого будівництва?... Або хіба п'ятсот комсомольців на дві тисячі студентства не визначають собою цілком ідейного обличчя всього інституту? Адже ж їхній, а не який інший інститут дістав першу премію на конкурсі стінних газет; адже ж це вони—п'ятсот комсомольців добилися, що інститут дав місту вісімсот ліквідаторів неписьменности... Хто ж після цього закине їхньому осередкові ідейний занепад, хто насмілиться докоряти їм якимись аморальними випадками в побуті комсомольців?! І навіть, власне, Писанка брав на іспит увесь колектив своїм провокаційним виступом з оголошенням війни? Все це зайве і незрозуміле йому, що бачить перед себе рішучі, переконані обличчя членів бюро. Зараз би заперти двері, щоб ніхто не заважав, і просидіти всім бюрою до ранку, щоб усе обміркувати, вирішити й переконатися в своїй силі й правді. Щоб кожне питання комсомольської роботи передбачити в своїх постановах, щоб і усумніву не лишилось в правильності їхнього шляху.

Але хтось штовхається, хтось вигукує... Ага, це хтось просить слова.

— Говори, Залевадний...

Залевадний пильніше подивився на доповідачку, потім на Білолоба, потім оглянув усіх і раптом рішуче, злісно сказав:

— Я питаю доповідача: як загони піонерів, що їх роботою вона керує, уявляють собі героїчну добу громадянської війни і яке почуття в піонерів викликають наші червоні свята?..

Доповідачка мовчала.

— Ти повтори питання—незрозуміло,—промовив Білолоб, але глянувши на Залевадного, відразу збагнув, що той зрозумів, чому це він вимагає повторити питання—тому, що хоче виграти час і встигнути щось пригадати й собі на відповідь.

Залевадний, чітко відрізняючи слова, повторив, і його погляд, як завжди, занурився в якусь далечінь, ніби він нічого не бачив і не чув навколо себе. Лиш дужче затремтіли його тонкі, бліді губи.

Спочатку доповідачка розгубилась, потім глянула на всіх членів бюро і несподівано проказала:

— Залевадний, ти спитав мене про дурницю—я не відповідаю...

Залевадний не ворухнувся. Його очі все дивились кудись за стіни приміщення і він немов прислухався до якихось йому одному чутних звуків. Всім зробилось ніяково. На це питання якось треба було відповісти. Мовчанку зірвав Білолоб.

— Це в кого питання?—спитав він і раптом почав сам говорити з приводу доповіді.

По цьому збори швидко закінчились.

І коли Білолоб вийшов з інституту на темну, трохи глуху вулицю, він вирішив відразу, що не може піти додому, поки не обміркує знову всіх во-

скреслих після запитання Залевадного, наболілих питань. Справді, чому Залевадний, що ніколи не цікавився піонеррухом, раптом загнав доповідачку одним своїм питанням у невилазний кут? Невже його переконання й певність у витриманості його осередку не має під собою твердого ґрунту? Невже Писанка має рацію, коли робив свій провокаційний виступ. Значить знову непевність і вагання...

Чийсь кроки настирливо здоганяють його. Хтось називає його прізвище. Ага, це Артем, завзятий невтомний агітпроп.

— Я навмисне тебе здогнав, щоб дещо переговорити. Ти вільний?

— Я цілий вечір вільний.

— Тоді ходімо кудись у сад, де менше люду, і там будемо вирішати справи.

Вони звернули до спорожнілого скверу, що його осінніми прохолодними ночами не відвідує публіка, сіли на лавці і, добре загорнувшись у легкі пальта, зараз же похапливо почали розмову.

— Поперше,—таємниче промовив Артем,—це буде цілком конфіденційально. Я про це довідався випадково й не можу з усіма про це ділитись.

— Та в чому, власне, річ?

— В чому?.. А в тому, що Писанка... що коло Писанки—чи то... до Писанки сходяться старі комсомольці на таємні засідання... Хто? Залевадний—от хто. І ще двоє з робфаку старих комсомольців.

— То що з того?

— Хе... Що!.. Та розумієш, що вони заснували товариство імени Лібкнехта, яке ставить на меті... чорт його знає, що воно ставить на меті...

— Що ж тебе турбує?..

— Мене? Що турбує?.. Як же—вони ж можуть скинути теперішнє бюро і обрати інше, потім можуть повести комсомол зовсім іншим шляхом.

— І вони, Артеме, зроблять це. Вони примусять колектив переобрати бюро, вони поведуть колектив комсомолу іншим шляхом.

— Що?!—вигукнув збентежений агітпроп,—Вони можуть це зробити?! І це я чую від секретаря колективу!.. Та я зараз побіжу... я зараз... робитиму тривогу!.. Понімаєш, три-вогу... Що ж це таке?! Де ж райком?! Чого дивиться партосередок?..

— Чекай, Артеме, не будь неврастеник. Ти лиш помізкуй добре: кому й що до того, що Писанка здружився з кількома комсомольцями. Хто може втручатися в їхні особисті справи. А може вони просто взялися до культурної роботи, може вони підвищують самоосвітою свій культурний рівень...

— Хто?.. Вони?.. Культурний рівень?.. А, проте, може... Може й так... Ну, тоді нехай сходяться.. Чорт із ними. На чорта я тоді все ж тобі казав.. Бувай. Я пішов.

— Стривай, стривай, Артеме... Гарячий ти, а нічого не тямиш.

— Хто? Я? Нічого не роблю?.. та на мені вся культурна робота комсомолу.

— Знаю, знаю... Не даремне ж тебе на агітпропа обрали. А от я хочу тебе дещо запитати.

— Ну?..

— Як ти думаєш собі—правильним шляхом ми ведемо наш колектив? Чи не помиляємось ми в методі, чи не перебільшуємо оцінки наших досягнень? Чи достатній темп культурної і громадської роботи комсомольців?

— Знаєш що, Білолобе?..

— Ну?

— В тебе починається правий ухил... Клинує честю—всі ознаки вже є.

— Покинь, Артеме, удавати дурня.

— Я? Дурня?.. Ну, це, брат, переоцінка... чи то пак недооцінка мене.

— Справа не про тебе особисто, а про весь колектив. Маєш свої думки?

— Які ж тут свої думки... Здається, в нас усе гаразд. Бюро блискуче справляється з роботою. Комсомольці здебільшого мають громадське навантаження і виконують. Безумовно—все добре, і даремне ти сумніваєшся—цим ти ступаєш на небезпечний шлях.

— А може б ти, нарешті, кинув читати мені моральні сентенції, та, поміркувавши добре, таки сказав, що ти правда думаєш?

— Що я думаю? Я думаю про те, що за нового бюро відбулося двадцять зборів колективу, зачитано двадцять п'ять доповідей на політичні й культурні теми, в тому числі п'ять доповідей про ухили в партії й комсомолі. Я думаю про те, що комсомольська мережа політгуртків дорівнює тепер тридцяти одиницям у нашій інституті, що ними охоплено весь колектив, що ми в цьому році влаштували п'ять демонстрацій і, взагалі, ніхто нам не наспіліть закинути, що ми довели колектив до якогось там занепаду чи що...

— Так, так,—швидко промовив Білолоб,—я все це забув—ми, справді, проробили велике діло... А ти не пам'ятаєш—скільки чоловіка молоді ми втягли до комсомолу за останній рік?

— Молоді?.. Як же! Втягнули кількох чоловік... Та ми ж і не дбали за це: не можна надто розріджувати комсомол новими невитриманими членами, що не перейшли ще через комуністичне виховання.

— Так, ти говориш правду. Ну, бувай, треба вже йти.

Білолоб швидко встав. Деякий час вони йшли разом. Прощаючись, агітпроп сказав:

— Я й забув тобі сказати—з села повернувся оргінстр райкому і взявся за Писанку. Бюро розглядатиме питання про виключення Писанки з комсомолу за недисциплінований вибрик з провокацією війни.

— Он навіть як!.. Але ж Писанка дев'ять років у комсомолі, а той самий оргінстр райкому—яких п'ять років.

— Ну, і що ж що дев'ять років!... Я сам за п'ять років матиму дев'ятилітній комсомольський стаж... А коли Писанка організовує якусь нову, мабуть праву—опозицію в комсомолі, його слід ізолювати...

— Ізолювати від комсомолу... Так... так...

Кілька хвилин Білолоб дивився вслід завзятому агітпропові. Його мучило знову почуття незадоволення і болісного сумніву. Адже ж питання оцінки успіхів його колективу лишилось нерозв'язане, адже ж він у цю хви-

лину не може вирішити твердо й безповоротно чия правда: Писанчина чи агітпропова, Артемова. І не робити нічого він не може, бо ж йому доручено керувати роботою і навіть політичним розвитком цілих п'ятсот чоловіка... Робити, робити... треба швидче вживати якихось заходів... Але яких?.. І чому, власне, треба запобігати?.. Він же не знає, а лише відчуває, що в його колективі не все гаразд, що коли Писанка організовує старих комсомольців окремо від комсомолу, значить слід на це якось реагувати.

— Ну, й ситуація...—подумав він.

І враз якась покищо невлучима думка сполохала його істоту. Його мозок на мить напружився, зосередився в однім напрямку і швидко хлопець згадав... Але це було страшне для нього, це було страшніше для нього за хворобу, страшніше за фізичне каліцтво. Ну, так, звичайно, тепер годі сумніватися в цьому... Тепер ясно, що жоден санаторій, ніяка медицина не в силі вилікувати його біль... Немає в світі хірурга, що відтрав би йому цю нову, несподівану для нього, залозу, що так швидко й небажано десь виникла глибоко в його тілі й тепер просотує всю його молоду, запальну, атлетичну істоту отруйними гормонами сумніву. І чому цього не відчував він, коли керував не меншим колективом на мехзаводі... А може він уже аномальний, може він не здатний по-людському мислити...

Відчув Білолоб, немов йому на шию наділи важке мультке ярмо, зігнули його тулуб кільцем, прив'язавши й ноги до ярма й так залишили лежати самого на час, більший, ніж він у силі знести, стерпіти все це... Йому хочеться вирватись, побігти, вигукнути щось усім своїм знайомим, що він ні в чому не винен, що він і сам дещо відчуває, але йому треба часу, ще трохи часу, щоб усе обміркувати і, нарешті, збагнути якусь жорстоку суть свого становища. Але тепер не треба санаторія—це була помилка, йому треба здолати не якусь свою вигадану хворобу, а неблаганні закони, що дотепер він не міг їх охопити своєю логікою. Отже—додому. Треба сісти спокійно за стіл і взяти в крицеві шори свої думки.

Тепер тільки Білолоб зауважив, що стоїть самотній на вулиці під каштаном і без мети споглядає натовп. Панелі були широкі, але не освітлені, і натовп, потопаючи в мряці, гудів єдиним шумом, чорнів одноцільною темною масою, що в ній не добрати було кольорів, облич, голосів. «Оце вона, сіра маса, звичайна обивательщина,—думав хлопець, пильно тепер вдивляючись у гушавину хвилястої панелі. Але ось на вулицю впав згори стрункий і легкий промінь прожектора, і Білолоб, зачудований, зацікавлений: тепер він яскраво, виразніше, ніж удень, побачив на пішохіді не дуже густий і нецільний натовп.

Панель мінилася від кольорів, облич, беретів, брилів, пальт і усмішок. Одиночки, пари, цілі групи й просто випадкові перехожі виповнювали вулицю. Тепер уже можна було відрізнити кокетливі привабливі усмішки, вигравання пружного стану і ніг у вишуканому черевичкові, похитливі стискання рук і веселі, повні огню і сміливості юнацькі очі, жваві, бунтливі, повні ентузіазму, повні дотепу й усвідомлення своєї окремішності постаті груп коло кас кіно і театрів.

Білолобові стало враз легше. Він тепер бачив навколо себе, бачив наче вдень, усі кольори й відтінки живого, плавучого натовпу, навіть голоси його чув виразніше й добре бачив від кого вони йдуть.

11.

Ситуація щодень ускладнялась. Комсомольський колектив інституту, немов тихе степове озерце, не виявляв на поверхні нічого тривожного, нічого, що приваблювало б стороннє око. І лише ті з небагатьох, хто часто з тривогою занурював бентежний погляд у спокійне назовні плесо, пронизував гострим оком глибоку каламуть, сягаючи близько дна, лише той знав про небачені або таємні джерельця й течії, що снувалися під тихою та злегка збуреною поверхнею, нагромаджуючи свої запаси під плесом. Важко їх було виявити, але ще важче розпізнати, збагнути якими солями ці джерельця поволі насичують глибіню.

— Так,—мислив собі Білолоб,—їх важко розпізнавати й відрізнити один від одного в глибині, але інша річ, коли їх витягти на поверхню, кинути на них промінь прожектором.

В наявності отруйних течій Білолоб не сумнівався. Адже ж на конференціях з соціальних дисциплін в інституті комсомольці часто-густо виступають один проти одного. Або чому мовчать комсомольці, коли професор на лекції розкидається бридкими дотепами на адресу радянської влади?.. Чому не весь колектив узяв собі громадське навантаження? Чому проявляються противенства між старими й молодими комсомольцями? Чому збори колективу ледве сходяться за годину після призначеного часу? Звідки ця млявість і холодок у комсомолі. Невже це лише лінощі й байдужість?.. Але ж в аудиторіях не видно й боротьби з націоналістичним студентством, а навпаки, шире приятелювання з ними... Ну, а останній епізод, що його оце сьогодні доведеться розв'язувати на бюро колективу? Нещодавно мали відбутися збори колективу. За годину по призначеному терміну кворум не зійшовся. Комсомольці сиділи по кабінетах над академічними завданнями й мало думали за збори. І тоді, коли він, Білолоб, розпустив невідкриті збори, виступив несподівано Писанка.

— Комсомольці,—вигукнув він,—ті, що тут зібралися, є найбільш чулі товариші, але де ж останні? По лабораторіях, або десь гуляють... Товариші, згадайте час, коли ми майже щодня скликали екстрені збори. І тоді сто відсотків комсомольців приходили вчасно, хоч узнавали про збори всього за кілька хвилин до призначеного часу. Чому ж тепер ми розходимось?—Бо прийшло сто, а де ж чотириста? І хто є ці чотириста? Чому не потурбувалося бюро, щоб цього вечора ніде не призначали семінарів, конференцій, прийому зачотів тощо? А хіба це вперше!.. Бюро само зриває роботу комсомольського колективу... Геть таке бюро!.. Вимагайте переобрання... Нехай знають, що в нашому колективі живе дух старого, фронтового комсомолу!.. Оберемо до бюро старих комсомольців, що вміли б за годину скликати надзвичайні збори та боротися з ворожим нам студентством і професурою...

Писанка хотів ще говорити, але оплески й вигуки «правильно... давай нове бюро!..» заглушили його слова.

І коли комсомольці розійшлися, він, Білолоб лишився сам у залі.

Тоді він був приголомшений несподіваним поворотом подій. Тепер він про себе радів з того, що трапилось. Адже ж це значить, що течії й джерельця починають вибиватися на поверхню. Тепер їх можна бачити й боротися з ними. Писанка хоче скинути теперішнє бюро... Ну, побачимо, що з того вийде! Він лише нахваляється, а сьогодні на бюрі стоятиме питання про самого нього. Ну, побачимо!.. Треба залізною рукою відтинати шкідливі й небезпечні апендикси. Комсомол не повинен бути зборищем різних груп. Нехай відтепер колектив зробиться монолітною організацією.

А тепер—час іти на бюро... Ха-а!.. «Вимагаємо переобрання бюро!..». Так, хай же знає: комсомол зрікається таких своїх членів, навіть і старих... Це треба зробити якнайкраще.

З членів бюро Білолоб застав самого Залевадного. Цей завжди приходив вчасно й мовчки чекав на інших, і словом не докоряючи їх за спізнення. Незабаром прийшли всі, крім агітпропа Артема. На нього довго чекали й сердилися. Нарешті, прийшов і він. Засідання почали.

Спершу поставили на розгляд справу трьох комсомолок, що їх викликали на бюро в незвичайно цікавій, інтимній справі. Бюро вимагало для цього закритого засідання.

— Ну, що ж, коли викликані товаришки й члени бюро вимагають цього, то я прошу сторонніх з засідання вийти,—запропонував Білолоб зборам.

Сторонні почали виходити.

— Прошу слова,—коротко й тихо промовив Залевадний.—Товариші, я вважаю, що засідання повинно бути відкрите для всіх. Провина викликаних товаришів безперечна, вони самі цього не можуть заперечувати, значить нема чого боятись, що за це довідаються всі. Всякий прояв обивательщини в комсомолі слід жорстко викорінювати.

Залевадний закінчив і його очі дивились кудись поза стіни в далину, якимось без мети, ніби прислухався він до нечутних інших звуків.

— Збори повинні бути відкриті для всіх,—спокійно й рішуче ще раз додав він.

Серед сторонніх почались розмови. Нарешті, вирішили провадити збори відкриті.

Розповідала про справу одна з викликаних комсомолок. Висока, дебела дівчина з неприємним обличчям, вона була одягнена, не вважаючи на осінь, в зимове дешеве пальто без хутряного коміра. Як і її товаришка, вона була запнута грубою вовняною хусткою. Її розношені черевики забули лік ремонтів. Вся її постать вражала силою і здоров'ям. Зате вдачі дівчина була тихої, поміркованої. Коли вона промовляла, всі напружено слухали. Але дехто підсміхувався в спину сусіді.

Вона говорила, що живе в інтернаті вже три роки. В одній кімнаті їх сімнадцять чоловіка. Одержує вона й її дві товаришки стипендії тридцять карбованців. Вона оглянула чомусь усіх присутніх, потім знову опустила очі на стіл коло себе й продовжувала говорити, що їй і її товаришкам цих гро-

шей замало. Що обідати доводиться в студентській їдальні, де застоювати чергу доводиться щоразу не менш години. Коли немає на це часу, тоді вони не обідають, бо не мають грошей на їдальню кооперативну. Зрештою, вони мусять берегти кожний п'ятак. Батько її незаможник і вона ніколи не чекає від нього допомоги. Гуляти вони ходять надто рідко, бо—раз, що зайняті завжди академроботою, а друге—не мають на гулянку грошей. Проте, іноді все ж ходять на кращі вистави в театр, бо дуже кортить. До інших дівчат ходять студенти, а до неї ні, бо її фізіономія не до вподоби чоловікам. Говорила вона ще про те, що їй уже двадцять п'ять років, що їй іноді хочеться веселощів, а їх немає. Тому одного вечора вони втрьох та ще одна позапартійна студентка Воронівська вирішили влаштувати п'янку. Зачота склали всі ввечері й просто з інституту зайшли до кооперативу, купили дві пляшки горілки й зайшли до одної студентки, що мала собі приватню кімнату. Наварили картоплі «в мундерах», збігали до крамнички по кислу капусту й солоні огірки. Потім випили обидві пляшки горілки і з'їли картоплю й огірки.

Вона при цих словах на мить спинилась, подумала, всміхнулась, згадавши щось приємне й говорила далі.

Вийшло так, що Воронівська, трохи випивши, мусила йти додому, бо на когось мала вдома чекати, а всі три комсомолки лишилися ночувати в цієї позапартійної товаришки. Весело було. Трохи співали, хоч були не дуже п'яні. Полягали долі на ковдрі й щось з годину тихенько виспівували.

— А що співали?—запитав хтось із бюра.

Вона пригадала собі, що співали марша червоних стрільців, піонерського марша й інших революційних пісень. А вранці з'їли ще по солоному огіркові й на того розійшлися.

Було небагато питань до цих комсомолок. Хтось запитав—які газети читають ці товаришки. Відповіли, що газету місцеву проглядають, коли є час побувати в читальні.

— А яке маєте навантаження?—спитав агітпроп.

— Працюємо на шефроботі. Неписьменність на мехзаводі ліквідуємо.

— А хто це Воронівська? Це часом не сестра завскладу на механічному заводі?—спитав Писанка.

— Здається, вона.

Дебати тривали не довго. Артем виступив з пропозицією виключити всіх трьох комсомолок із Спілки, оскільки цей їхній вчинок з п'янкою яскраво свідчить, що вони чужі для комсомолу й психологічно, і ідеологічно.

Беручись голосувати, Білолоб промовив:

— Сумнівів бути не може. Треба, не вагаючись, звільнити нашу спілку від такого елемента.

І перед самим голосуванням підвівся Залевадний. Він спитав собі слова і, як завжди, ні на кого не дивлячись, стояв і говорив, немов просто в голос думав:

— Звільняти таких комсомолок слід. Нехай наш колектив менший числом буде, зате міцніший настроєм. Я стою за нещадне звільнення обивательщини... Але хочу вказати бюрові, що комсомол не все зробив, щоб пере-

робити в наших лавах обивателя. Не погоджуєтесь?.. За мене говорять факти. На яку роботу поставили товаришок? Ліквідувати неписьменність. Це надто потрібно. А чи спробував хто з бюро втягти їх ще й до боротьби? Інститут сповнений такої боротьби—одвертої й прихованої. А хіба поза інститутом немає боротьби?.. Хіба село не достатній пляцдарм для справжньої класової та ще й кривавої боротьби? Ці комсомолки розквасились у злиднях і академічній роботі. Їх викидаймо, але будемо пам'ятати, що ми щодня можемо викидати з нашої організації десятками подібних типів.

Комсомолок одноголосно постановили виключити з організації. Далі стояло питання про Писанку. Доповідав Білолоб. Він устав і довго говорив. Він сказав, що Писанка—його найбільший приятель, що вони вкупі працювали на заводі, що в них і зараз спільний зв'язок з їх заводом, але коли стоїть питання про розбрат в організації, він, Білолоб, забуває за приятельство. Він мусить з свого громадського обов'язку ставити питання рішуче й у найгострішій формі.

— Я,—закінчив він,—гаряче стукнувши своєю величезною долонею по столі,—підношу питання про виключення Писанки з комсомолу.

— А в нього ж дев'ятилітній комсомольський стаж?—лукаво запитав агітпроп.

— Знаю, що дев'ятилітній... Але ми стоїмо перед питанням розколу в нашому колективі.

— Ну, що ж,—байдуже промовив агітпроп Артем,—я вже давно ставив питання про Писанку саме в такий спосіб.

Раптом підвівся Залевадний. Він зчервонів. Губи йому особливо нервово тремтіли й голос виходив із самих грудей.

— Кого ми викидаємо?! Скільки лишитьс'я в організації комсомольців, що знають фронти! Хто має нахабство ставити питання саме так, того самого треба негайно викинути, як останнього обивателя!..

— Я сам—фронтвик,—спокійно одповів Білолоб.

Залевадний не вважав.

— За що ви збираєтесь викидати Писанку? Не за недисциплінованість і не за заклик до розколу ви його звільняєте, а ви просто хочете позбутись того, хто всім вам наочно довів, що ви самі недалеко від обивателя, що у вас немає достатнього ентузіазму, без якого обличчя комсомолу сохне й жовкне... Коли загальні збори ствердять постанову бюро, цю справу розглядатимуть на ЦКК і кінець-кінцем ви дістанете те, на що заслужили.

Одноголосно проти Залевадного постановили Писанку виключити з організації.

— Значить, можна йти?—спитав Писанка.—Викинули, як і допіру студенток-обивательок!.. А я думав, що я вас викидатиму...

І чомусь усім здалося, що Писанка сміється. Сміється внутрішнім невидним сміхом, що ховається за його словами, за його рухами й поглядом.

12.

Писанка іде з бюро самотній. Він і тепер виспіває жалібного мотива. Проте, це ніколи не означає, що він журиться. От і тепер... вигнали з ком-

сомолу... Хіба є чого журитись?... Адже ж він ніколи не повірить, що його справді й назавжди виженуть із спілки. Він ще туди повернеться, і повернеться переможцем. Власне, те, що бюро постановило його виключити, зовсім ще нічого не означає, це навіть добре, принаймні, це має свої позитивні сторони: адже ж такими постановами комсомольський колектив себе самого характеризує... Значить, справа переходить «на откритую», яснішає... Прекрасно!..

Він уже наспівує якогось мотива, приглядається до вечірньої публіки й тепер уже сміх його не криється за поглядом... Але, здається, назустріч іде хтось знайомий... Ну, так... Зіна Воронівська... На ловця й звір трапить...

— Товариш Писанка гуляти вийшов?..

— Авже ж, звичайно, гуляти... Знаєте, хороша година, прекрасний настрій, блискучі особисті ситуації й перспективи—чому й не погуляти!..

— А я, товаришу Писанко, теж такої думки. Хоч я й надто рідко дозволяю собі гуляти. Ні, серйозно, я дуже рідко марную час на розваги.

— Я вірю, вірю... Та хто ж про це не знає!.. В інституті тепер усі так і кажуть: «Зіна Воронівська—зразкова студентка. Вона знає лише роботу...».

— Жартуєте...

— Ні, я без жартів. Але скажіть, яким саме маршрутом ви шпадіруєте. Чи може зараз у вас променаж, то прийміть мене за компаньйона.

— Я зараз цілком вільна... Ми можемо трохи й погуляти... Але, знаєте, зайдімо спочатку до однієї моєї подруги... тут недалечко. Ми витягнемо з хати й її, а тоді підемо десь у кіно, чи що...

— Я охоче, а що це за подруга ваша?

— Студентка політехнічного інституту... Симпатична дівчина, але має одну життєву трагедію: вона, знаєте, красуня, але маленька на зріст, товста і—щонайгірше—вона має чудне якесь прізвище Валентина Свиридівна Гладишка... Головне, що це прізвище підкреслює її фізичні дані: маленький зріст і повноту в тілі... Хотіла змінити прізвище, так батько, селянин, середнячок, здається, сказав, що забере її на село додому й не пустить учитись, бо Гладишки одвіку були люди чесні й знамениті.

— Чим?—спитав Писанка.

— Не... не знаю,—відповіла дівчина.

— Ну, значить твоя Гладишка—куркулівна,—вирішив про себе Писанка і раптом засвістив такого сумного мотива, що дівчина здивувалась.

— Чого ви плачете?

— Я не плачу... Це я так сміюсь...

— А-а... Проте, ми, здається, прийшли до Валентини Свиридівни Гладишки.

Подзвонили з коритару. Їм відчинили. Гладишка наймала окреме приміщення.

Кімната була невеличка, але чепурна й весела. На вікнах білісінькі фіранки, на подушках свіжі пошивки з вибагливими визерунками прошви рішельє; дві етажерки під палений бамбук стояли з рівними стосами підруч-

ників обабіч туалетного столика, де на бездоганно-чистій скатертині зі смаком пошикованими лавами виструнчилися різні фігурки кустарницького виробу: глиняний кіт, вигідно вмовстився на своїм власнім хвості, смачненько облизуючись, двоє собачат з бантиками на шиї—вони міцно вхопились зубами за плитку шоколяди. Позаду усіх гордовито витяглись надміру стрункі постаті двох голісіньких венер, що, певне, усвідомлюючи свою вищість над усіма цими мурликами, таксами, гекторами, ліниво оглядали весь стіл морозним холодком своїх напівзаплющених очей. Між двома Венерами стояло погруддя Шевченка. Одна з Венер, не вважаючи на присутніх, простісінько притислась спокусливим стегном до плеча Тараса Григоровича, а він, ніби звикнувши за довгий час до такого оточення, спокійно дивився кудись уперед і вниз; на гіпсі постаменту хтось невміло надряпав цвяхом: «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями»... За люстерком на столику приховано пуделок з пудрою, коробки з кремом, ножиці для манікюру й інше приладдя, ніби найпотрібнішого вжитку.

В протилежність своїй подрузі Зіна Воронівська не вживала ніяких парфумів. Мала рацію.

В лініях її щічок, носа, чола й шиї не було жодного огріха, а якась повсякчасна веселість її очей приємно опромінювала її вид, ваблячи стороннє око. І не раз Валентина, захоплена вродою своєї подруги, заздрила:

— Щаслива ти, Зіно, маючи такий стан і обличчя!.. Проти тебе не встоїть жоден із мужчин...

— І зовсім, Валічко,—відповідала Зіна,—не в красі справа, зовсім не в красі... Сучасних мужчин, розумних і вартих нашої уваги, приваблює зовсім не врода, а серйозність дівчини. Ти от намажешся, напудришся, очі підведеш, а розумний мужчина, скаже, що ти порожня вітрогонка, «баришня» і «міщанка»... Ти надто відстала від доби. Тепер уже замість пудри і фарб, розумні дівчата вживають історію ревруху, історичний матеріалізм, всякі партійні програми й розмовляють з усіма про всі оці речі. Пудра ж—наймізерніший засіб. А ще коли ти якого партійця «посадиш» на Плеханові, так він твоїм вірним собакою зробиться...

— А може це й не так,—заперечувала Гладішка.

— Не так? Значить ти зовсім не ймеш віри в наукову організацію кохання. Так от тобі факти: один робфаківець закохався в студентку з нашого курсу; вона в партії вже років із п'ять. Ну, й дійшло в них до одруження. Він перед ЗАГС'ом і питає: «Дай, каже, подивлюся твій партквиток». Подивився й повертає назад:—Одружитись,—каже,—не можу. У вас, громадянко півроку членські внески не плачено...

— Ти ж розумієш?.. Із-за членських внесків розійшлися! Та ще потім цю дівчину з партії вичистили... за несплачені членські внески. Он які факти бувають!.. Це справа, знаєш, серйозна й самим кремом її не підмажеш.

Гладішка посадила гостей на топчані, але сама не сіла. Взагалі, вона, мабуть, ніколи не сідала. Маленька, товста, на коротеньких ніжках, що рельєфом нагадували перекинуту пляшку з-під боржому, вона бігала по хаті, розмахувала руками, швидко тулила слово по слову й майже ніколи не закін-

чувала логічно фрази. Манірами вона багато нагадувала просту селянську дівчину. До того вона, завжди вимовляла звук «л» майже цілком м'яко. Це не була говірка її місцевости, а просто особливість вимови, що її дістала вона в спадщину вкупі з коротеньким зростом від своєї мамуні.

І вперше, як побачила на порозі гостей, вигукнула:

— Ой, якже ж добре, що ви прийшли!.. Ой, як добре!.. І не сказати... просто, як добре... Цілий вечір я просумувала сама... еге, цілий вечір... той..., чи ви не знаєте, коли вперше балет даватимуть в опері?.. Відколи приїхала—все нудюся: і коли той балет танцюватимуть, говорять... той... я сьогодні й до інституту не ходила—треба було до модистки бігти, до кооперативів привезено... ой господи!... красивий креп-де-шин... Так я вчора надумалась, що вже вчитимусь не на будівельному відділі, а щоб потім з міста не виїздить, так на механічному... Буду інженер-механік!.. От!..

Приголомшений на хвилину потоком хазяйчиної мови, Писанка опанував поволі себе й уставив між її слів:

— Інженершою хочете сказати?..

— Ні, інженер-механік... Папаша казали, що як не буду директором заводу, так і не прийдуть до мене, а як буду, то привезуть брата влаштувати на завод у контору на якогонебудь завідувача...

— А чому ж?.. Звичайно, влаштуйте його на завідувача—це для вас не важко... Та й на директора вас поставлять швидко, аби закінчили інститут.

Воронівська зрозуміла тон Писанки й утретилась у розмову:

— Ти, Валентинко, зайвого не мели. Ходімо краще гуляти. Підемо концерт слухати. Капля державна співає. Найкращий хор на всю Україну. За кордон подорожував, так визнали там, що й на весь світ такої капелі нема.

— Ой, як цікаво!—вигукнула Валентина,—біжімо швидче?...

— Не поспішай: для нас спеціально не почнуть.

А коли Писанка дорогою одійшов на хвилину купити цигарок, Воронівська сказала Гладшці:

— Не базікай чорт-зна чого при ньому. Комсомолец. Активіст.

— Комсомолец?..—здивувалась та,—а може він ще й комуніст, може він влаштує на посаду мого брата?

— Дурьоха ти, Валентина, ти при ньому за такі речі й не берися говорити... Щоб він тебе поважав, ти повинна виявити себе при ньому, як віддана революції дочка незаможника.

— Але ж батька мого лише ось кілька літ, як «розкуркулювали»...

— А ти за це мовчи. Коли він узнає це, так не бути тобі в ВИШ'ї.

— Ну?! На чорта ж ти його до мене привела?.. Та я з ним і говорити не буду... ну його...

— Чекай... не квапся.. Під новий рік влаштуємо вечірку красунь усіх наших вищих шкіл. І ти там будеш...

Це почувши, Гладшка відчула раптовий приплив радощів. Їй закортіло заплескати в долоні, але не насмілилась.

— Але мовчи покищо про це,—нашіптувала Воронівська,—ніхто не повинен завчасно про це знати. Треба зробити так, щоб на цій зустрічі нового року були найвидатніші вишивські комуністи й комсомольці.

— А на що їм там бути?

— Дуже потрібно... але не їм потрібно, а нам, щоб вони були... Вони борються з міщанством, так хай приходять туди боротися. Я ще декого з механічного заводу запрохаю—в мене там зв'язки з комсомолом.

— Але ж до нового року ще цілих два місяці.

— Дуренька ти... До такого вечора треба довго готуватися й ми повинні...

В цей час їх наздогнав Писанка, купивши цигарок.

Капеля вперше в цьому сезоні давала концерт, відкритий для публіки. Заля була повна. Всі співаки, музики, студенти й інший люд заповнили численні лави й навіть хори.

Розсілися так, що Писанка опинився між обома дівчатами. Кількоро знайомих облич перемигнулися, поздоровкавшись здала з Писанкою. Загалом, в залі здебільшого займала місце міська інтелігенція, що працювала в галузі мистецтва, що цілувала жінкам руки й носила на пальцях перстні.

— Здається, починається,—вимовив Писанка, побачивши, що з бокових дверей рівним ключем одна по одній випливали співачки. На них був кумедний одяг з білого полотна, вишитого в різних місцях якимись старовинними визерунками. Перша з них опинилась посередині естради, а інші ставали поплич, шикуючись по ній—мовчки, урочисто, наче—як хто бачив—у церкві попи на великі свята.

Гладишка не витримала:

— Наче черниці,—тільки в білому, або як пансіон.... Еге... Ну-да... і ні одної інтересної фізіономії!.. Як вам ота, що зкраю?..

Писанка не відповів. Тоді Гладишка згадала, що при ньому треба вдавати революційно настроєну інтелігентку й замовкла.

Тимчасом на естраду ввійшли з дверей молоденькі тенори, за ними баритони й, нарешті, незграбно полізли на підвищення естради баси: двоє маленьких дідків, держучи руки «по швам», двоє нічим не примітних людей і, нарешті, височенний сухий чолов'яга, наче очеретина, що на неї нап'яли одяг, приліпили довжелезні вуса й намостили розкішного чуба. Він, немов намагався сховатися за співаками, але все одно публіка добре бачила над головами співаків тонісіньку довгу шию, вуса, окуляри й навислий чуб.

— Дивіться,—вигукнула Гладишка, показуючи на високого баса,—та це ж наш батюшка колишній... Він... він... хіба його можна не впізнати!.. От здорово влаштувався!.. Молодець!..

Під оплески публіки вийшов маестро. Він був, на відміну своїм співакам, у звичайному європейському одязі. Заспівали «На вгороді верба рясна». Гладишка згадала, що перед Писанкою їй треба удавати революційну інтелігентку. Вона поміркувала й, коли пісню під удар запальних оплесків закінчили, промовила:

— Вам подобаються революційні пісні?

— Звичайно. Я люблю їх, хоч вони часом і не мають високої музичної техніки.

— Я теж люблю революційні пісні. А особливо «На вгороді верба рясна»—знаєте, прекрасна народня революційна пісня...

Писанка уважно приглянувся до дівчини й потім усміхнувся.

— А так, так... А які ж ще з пісень ви любите?..

— Та різні... У просвіті колись ми навчилися: «Ми гайдамаки, всі ми однакі»,—от пісня!.. Плакати хочеться, як почувеш...

— Да-а... хороша пісня!..—вимовив Писанка й почав слухати концерта. В перерві концерту Воронівська підхопила Гладішку під руку.

— Ходімо, Валентино, пройдемось...

Вийшли до одної з бокових кімнат. Тоді Воронівська накинулась на подругу.

— Чи ти божевільна, чи й зроду така!.. Що ти йому намолала про пісні, яких ви на селі співаєте... То ж контр-революційні пісні...

— Контр-революційні?.. Та дарма... Він нічого не помітив... Ти знаєш, він у мене закохався... рішуче й безповоротно...

— Краще не валяй дурня...

— Ну, от!.. ти не ймеш віри?.. А це ж цілком ясно—як учепився з розмовою, так і не відстає. До тебе, Зінко, і не повертається... Навіть питав, що я люблю. Я сказала, найбільше в світі люблю революційні пісні.

— Покинь... Ти завжди думаєш, що в тебе весь світ закоханий, а на ділі—ніхто на тебе й не вважає...

— Не вважає?! Ну, це ти, Зіночко, просто трохи заздриш мені... Ходімо краще на місце, бо він, певне, вже занудьгував за мною.

— Ходім, ходім... Все може бути... може й занудьгував...

Вони рушили на місце. Але перед цим до Писанки підійшов один з тих двох робітників мехзаводу, що нещодавно приєдналися до його гуртка.

— Що ж, Писанко, з баришнями розважаєшся... Діло хороше... Одна—це сестра нашого завскладу.

— А, це ти, Федорченку.. Чого раніш не підходив. Я б і тебе познайомив...

— Плював я на...

— Чекай... Плюнути завжди встигнеш... треба знати, на що плювати.

— А хто друга?

— Така ж, як і перша... Це два не абиякі експонати... Таких треба високо цінувати.

Федорченко трохи прояснів.

— Ти кажи толком. Я щось не доберу, чого вони варті, оці вертихвостики...

— Я ще, брат, і сам мало знаю, але припускаю... відчуваю просто, що вони нам багато дадуть—їх просто слід добре перетрусити... Адже ж кожна з них гуртує навколо себе гурт у своїм інституті... Так би мовити, кожна має своє сузір'я... Комсомолові ще доведеться мати з ними діло.

Писанка знизив голос до шепоту.

— Я так думаю, Федорченку, що нашому гурткові слід...

Але в цей момент Писанка почув сміх Гладішки й Воронівської.

— От... зазнайомтеся... це—Федорченко—ні поет, і ні сценарист... просто собі хороша людина.

— Я,—гостро й немов гордовито відказав Федорченко,—працюю на механічному заводі.

— На мехзаводі?—весело вигукнула Гладішка,—це там, де Зінин брат завідувач складу... Так?.. От, як добре!..

— Мені теж приємно... Я довго бажала зійтися з робітниками мехзаводу... Ви комсомолець... Треба нам ближче зійтись... Як ви гадаєте?

Писанка непомітно кивнув Федорченкові.

— Звичайно, звичайно,—швидко відповів той.

— І зі мною теж,—вставила Гладішка,—я дуже люблю робітників...

Всі засміялись.

— Цілком серйозно,—настирливо промовила Гладішка.

— Ми вам віримо,—криючи в словах сміх, відказав їй Писанка,—навіть більше: я певен, що коли б не було безробіття, ви, Валентино, просто пішли б робити на завод... З вас був би порядний чорнороб або котляр.

Федорченко нахилився до вуха Писанки:

— Вбиральниця клозетів—ти хочеш сказати... Так?

— Авже ж, авже ж,—піддакнув Писанка.

Дівчата не розуміючи занепокоїлись:

— Що «авжеж»?.. Не шепчіться...

— То товариш Федорченко каже, що вам, Валентино, бути не за котляра чи чорнороба, а за самого майстра чи головного інженера.

— Який цей Федорченко симпатичний парень!..—шепнула Гладішка Воронівській.

За якусь хвилю продовжували концерт. Це був останній розділ.

Після концерту Писанку з дівчатами наздогнав Федорченко.

— Вам, здається, в один бік зі мною?—удався він до Воронівської.

На площі вони розійшлися по двійці.

— Дивись, не закохайся—гукнув услід Федорченкові й Воронівській Писанка.

Той зареготав. Зіна обернулась і голосно, серйозно сказала:

— Не турбуйтеся, Писанко... Це тільки комсомольські письменники в своїх творах не сягають далі кохання... В житті інакше...

Писанка пішов з Гладішкою. Трохи згодом вона його спитала:

— А Зінка помилилась?.. Еге?.. Я не читала комсомольських письменників, але якщо вони дійсно збожеволіли на коханні героїв, то воно ж так і в житті буває... Еге?.. Як ви на це дивитесь?..

На це питання Писанка не відповів. Він подумав, що Воронівська, ця чужа для комсомолу людина, сказала правду: навіть література іноді намагається спалювати комсомол.

(Далі буде)